

JON DAG RASMUSSEN

Det ***spirer*** og ***gror***
– læsegrupper for sårbare ældre

Udgivet af Ensomme Gamles Værn 2013

FORORD

Børn elsker at få læst en historie. Mange har som børn fået læst højt, ofte i form af en godnathistorie på sengekanten. Som voksne oplever vi måske selv glæden ved at læse højt for børn og børnebørn. Børn afbryder tit – eller man spørger til, hvordan de forstår det, de hører – og sammen lever man sig ind i historien, diskuterer, digter videre og deler de følelser, historierne vækker.

Voksne læser sjældent højt for hinanden nu om dage. Måske et uddrag fra avisen, man lige vil dele – men sjældent digte, noveller, romaner. Nogle af os benytter med glæde muligheden for at lytte en bog gennem fx netlydbog.dk. Men det at dele en historie, som formidles af et andet menneskes stemme og nærvær, at dele associationer, fortolkninger og minder – det oplever vi sjældent som voksne. Denne mulighed giver læsegrupper i Læseforeningens regi. Og ikke bare med oplæseren, men med en gruppe af andre, intenst lyttende voksne.

I 2011 henvendte Læseforeningen sig til Ensomme Gamles Værn med idéen om at starte læsegrupper i Danmark for ældre mennesker. Det havde de ikke prøvet før. Vi besluttede både at finansiere en startfase – og at skabe viden herfra gennem et kvalitativt forskningsprojekt. Grupperne blev etableret for fire typer af ældre mennesker: *ældre med demens, ældre der er ensomme og socialt isolerede, ældre flygtninge og indvandrere samt ældre med depression*. Udbyttet i grupperne er analyseret i rapporten – og det taler vist for sig selv, at alle grupper, hvor det har været muligt, er fortsat efter projektperioden.

Ensomme Gamles Værn har som forskningsorienteret fond det formål at skabe viden, der kan danne grundlag for forbedrede vilkår for socialt og økonomisk dårligt stillede ældre. Vi laver forskning, der giver indsigt i upåagtede emner og problemstillinger – og vi støtter projekter, der viser veje til dannelse af relationer og fællesskaber blandt ældre, som er ensomme og sårbare og uden for de store fællesskaber. Læsegrupper viser sig at være en sådan vej.

Pædagogisk antropolog Jon Dag Rasmussen har gennemført projektet som forskningsassistent i Ensomme Gamles Værn, og undertegnede har været forskningsleder.

En stor tak rettes til Læseforeningens to ildsjæle og samarbejdspartnere i projektet, koordinator, cand. mag. Nanna Holm og formand Mette Steenberg, ph.d. i litteratur, post.doc. ved Technologies of the Mind Group ved Antropologi, Århus Universitet. Tak også til læsevejledere og deltagere i læsegrupperne, som har stillet tid til rådighed for interviews – og som har budt Jon velkommen i læsesessionerne gennem forskningsprocessen. Det har været en fornøjelse for os – og rapporten håber vi, bliver til glæde for jer og mange andre.

Christine E. Swane
kultursociolog, ph.d.
direktør i Ensomme Gamles Værn

Det spirer og gror – læsegrupper for sårbare ældre

Udgivet af Ensomme Gamles Værn 2013

Forfatter: Jon Dag Rasmussen

Projektleder: Christine E. Swane

Grafisk tilrettelæggelse: Ferslew Grafik

Tryk: KLS Grafisk Hus A/S

ISBN 978-87-993871-4-4

Ensomme Gamles Værn
Øster Farimagsgade 5
Postbox 2099
1014 København K

Tlf. 35 32 67 18

www.egv.dk

Publikationen kan rekvireres hos Ensomme Gamles Værn og frit citeres med tydelig kildeangivelse.

INDHOLD

Konklusion 6

Kapitel 1: Baggrund for projektet 8

- Ensomme Gamles Værn 8
- Læseforeningen 8
- Guidet fælles læsning som metode 9
- At give stemme til en tavs litteratur 9
- Rekruttering af deltagere og etablering af læsegrupper 10
- Anvendt litteratur 10
- Projektets fire typer af grupper 11

Kapitel 2: Undersøgelsens empiriske materiale 14

- Deltagende observation 14
- Interviews 15

Kapitel 3: Hjemmeboende ældre med demens 16

- At være med og bidrage 16
- Kommunikation 17
- Etablering af et 'vi' 19
- Gensidighed og samarbejde 19
- Læsegruppen som nyt mødested 20
- En stille efterstund 21
- Kontekstafhængige muligheder 22
- At invitere til deltagelse 23

Kapitel 4: Socialt isolerede og ensomme ældre 24

- At lære hinanden at kende 24
- En oplukker til nabolaget 25
- At blive hevet ud af en isoleret hverdag 27

Kapitel 5: Ældre indvandrere og flygtninge 28

- Sprog som barriere 28
- Mange oplevelser af litteratur 30
- Læsegruppelederen som *det sociale nav* 30
- Når et lokale påvirker læsningen 31

Kapitel 6: Ældre med depression 34

- Mere end læsning 34
- Nye forhold blandt gamle mennesker 35
- Tekst – tanke – tale 36

Kapitel 7: Generelle temaer 38

- At læse er at gribe livet, at *være grebet* sammen og at begribe det sammen med andre 38
- Når en oparbejdet tillid og tryghed brydes af udefrakommende 39
- Guidet fælles læsning som praksis 41
- Ledelse af læsegrupper 41
- At være sammen om et formål 42
- Litteraturen som samtale og dialogpartner 44
- At se mennesker åbne sig og finde sig til rette 45

Litteratur 48

Litteratursæt anvendt i projektets læsegrupper 49

KONKLUSION

Rapporten beskriver et udviklings- og forskningsprojekt om social inklusion af sårbare ældre gennem læsegrupper. Projektet er gennemført i et samarbejde mellem Ensomme Gamles Værn og Læseforeningen og er finansieret af Ensomme Gamles Værn. Læsegrupperne anvender metoden *guidet fælles læsning* med oplæsning af og refleksion over litteratur. Gennem forskningen er det påvist, at læsegrupperne udgør et meningsfuldt *mødested*, hvor ældre der befinder sig i en sårbar social position, kan skabe dybtgående relationer og nye fællesskaber.

I PROJEKTET ER DER ETABLERET LÆSEGRUPPER FOR

- ældre med demens
- ældre der er ensomme og socialt isolerede
- ældre flygtninge og indvandrere
- ældre med depression

Der blev etableret i alt syv læsegrupper rundt i landet, som hver mødtes en gang om ugen i de ti uger, projektperioden varede. Stort set alle grupper er fortsat ud over perioden. Forskningsprojektet har gjort brug af observationer og kvalitative interviews for at skabe indblik i læsningens betydning for deltagerne.

LÆSEGRUPPER GIVER NYE SOCIALE MULIGHEDER

Projektet viser, **at ældre med sociale og sygdomsrelaterede problematikker kan indgå i en meningsfuld social aktivitet**. Læsegrupperne stiller ikke bestemte krav til deltagelse, men giver plads til, at hver enkelt kan indgå på egne præmisser og på måder, som stemmer overens med personlige forudsætninger og resurser.

I den fælles bearbejdning af det læste **træder hver enkelt deltager frem med egne erfaringer og erindringer**, hvilket giver deltagerne indsigt i hinandens liv og resulterer i opbygning af personlige forhold på kort tid.

Metoden **guidet fælles læsning indbyder til fortrolighed blandt deltagerne**. Litteraturoplevelserne skaber et rum, som gør det muligt at fortælle om svære og skelsættende personlige oplevelser, som man måske ikke tidligere har delt med nogen.

Over tid bliver deltagerne trygge ved hinanden. Grupperne danner basis for nye sociale relationer, og blandt deltagere, som kender hinanden i forvejen, kan relationen blive stærkere og dybere, som at føle sig 'i familie'.

Ved læsning i **dag-, eller aktivitetscenter eller plejehjem** tilbydes en aktivitet, der giver mulighed for samvær med en udefrakommende læsegruppeleder, som bringer nye oplevelser og 'et friskt pust' udefra.

Den uforberedte deltagelse, som er del af metoden, og den umiddelbarhed der er forbundet med refleksion af litteraturen, betyder at **sociale forskelle i gruppen mindskes og bliver uvæsentlige**.

Der skabes relationer, som rækker ud over læsegruppen. Over længere tid etablerer deltagerne relationer til hinanden, der giver dem en ny social forankring, fx i lokalområdet, og hvis positive konsekvens rækker videre i relation til ægtefælle og andre personer.

METODEN KRÆVER EN TRÆNET LÆSEGRUPPELEDER

Læsegruppelederen indtager en central rolle. Ledelsen af grupperne er en balancekunst mellem formidling, overblik over gruppens sociale dynamikker og styring af det konkrete samvær.

Gruppens udbytte af guidet fælles læsning er betinget af **læsegruppelederens evne til at være til stede i rummet som facilitator, formidler og leder**. Deltagernes udbytte relaterer sig til oplevelse af et *fortællende menneske*, der med brug af sin stemme og menneskelighed formidler 'historier fra livet' med nærvær og indlevelse.

Læsegruppelederen fungerer som et **socialt nav i forløbets indledende fase**, hvor deltagerne ikke har opnået tryghed over for hinanden, eller i tilfælde, hvor fx sprogsvækkigheder eller kommunikationshandicap gør det svært at kommunikere i gruppen.

Baggrund for *projektet*

Rapporten præsenterer et forsknings- og socialt udviklingsprojekt, der er gennemført i samarbejde mellem Ensomme Gamles Værn og Læseforeningen. Projektet baserer sig på interessante erfaringer fra England, hvor en bestemt måde at praktisere højtlesning og fælles refleksion af litteratur – gennem metoden *guidet fælles læsning*, har vist sig at have yderst positive potentialer for mennesker med bl.a. diagnosticeret demens og depression.¹ Læseforeningen og Ensomme Gamles Værn har derfor, inspireret af disse forskningsresultater og af Læseforeningens erfaringer med grupper af yngre voksne, sat sig for at skabe viden om, hvad metoden kan gøre for socialt sårbare ældre mennesker i en dansk kontekst. I projektet er der sammensat fire typer målgrupper af ældre, der forventes at kunne have gavn af tilbuddet om deltagelse i en læsegruppe sammen med andre mennesker, der befinder i en lignende situation, som følge af særlige sociale, fysiske og psykiske forhold.

ENSOMME GAMLES VÆRN

Ensomme Gamles Værn er en forskningsorienteret humanitær fond, der arbejder for at forbedre vilkårene for økonomisk og socialt dårligt stillede gamle mennesker i Danmark. Fonden støtter forskning i ensomhed, sociale relationer og fællesskaber med henblik på at formidle viden og ideer til forbedring af deres livsvilkår. Der gives støtte til udviklingsprojekter og sociale formål, der skaber fællesskaber, relationer og glæde i hverdagen for gamle mennesker, som befinder sig uden for ”det store fællesskab”. Ydermere støttes gamle, syge og fattige mennesker direkte. Dette gøres gennem nøje tilrettelagte ferier, og gennem uddelingen af legater til gamle mennesker, som har brug for hjælp til fx sko, overtøj eller rekreation.

LÆSEFORENINGEN

Læseforeningen² er en frivillig non-profit forening, der har det formål at udbrede glæden ved at læse litteratur til så mange mennesker som muligt. Læseforeningen har som vision at skabe stærke læsende fællesskaber, som alle, uanset vilkår og baggrund, har mulighed for at blive en del af og nyde godt af.

Læseforeningen arbejder for, at litterær læsning kommer til at udgøre en vigtig erfarings- og læringsdimension overalt i samfundet. Foreningens daglige arbejde består derfor i at uddanne og træne læsegruppeledere samt at oprette og lede læsegrupper, baseret på højtlesning og fælles refleksion med brug af metoden *guidet fælles læsning*. Deltagelse i en af de grupper, der ledes af Læseforeningen, stiller ikke krav om bestemte forudsætninger, kompetencer eller forberedelse og er derfor et tilbud, der kan benyttes af alle uanset uddannelse, social og personlig baggrund.

Læseforeningen blev etableret i Danmark i 2010 efter engelsk forbillede i foreningen *The Reader Organisation*.³ Læseforeningen samarbejder kontinuerligt med The Reader Organisation om uddannelse af læsegruppeledere, udvikling af den særlige fælles læseform og erfaringsudveksling. Læseforeningen har sekretariat i Frit Oplysningsforbunds kontorhotel i Århus.

¹ Billington et al 2010, McDonald et al 2011, University of Liverpool 2012.

² Se www.laeseeforeningen.dk

³ www.thereader.org.uk

GUIDET FÆLLES LÆSNING SOM METODE

Guidet fælles læsning er en bestemt måde at udføre højtlesning, deling af litteraturoplevelser og fælles refleksion på. En uddannet læsegruppeleder⁴ skaber gennem oplæsning af litteratur rum for, at deltagerne kan opleve litteraturen som et metaforisk *mødested*. Der er meget få regler forbundet med læsningen. Det handler overordnet om at dele de oplevelser,⁵ som igangsættes gennem højtlesningen. Fordi deltagelsen ikke kræver bestemte forudsætninger eller forberedelse, kan alle være med på en måde, de selv finder passende. Undervejs i sessionen gør læsegruppelederen ophold, og i disse små *refleksive mellemrum* kommenteres det læste umiddelbart af de deltagere, som har lyst til at bidrage. Bidragene kan handle om stort set alt og behøver derfor ikke at være hverken tekstnære analyser eller forfatterbiografisk stof. De tager ofte udgangspunkt i deltagernes egne liv og de erfaringer og erindringer, som litteraturen ’prikker til’ og vækker til live hos hver enkelt deltager. Men også emner som fx persongalleri og relationer internt i en novelle eller et digt diskuteres og udforskes af gruppens deltagere i fællesskab.

Læsegruppelederen indtager rollen som den, der formidler og bringer litteraturen til live i rummet.⁶ Gennem kyndig forberedelse er teksten gjort klar til formidling i den enkelte læsegruppe. Lederen besidder desuden den vigtige funktion at facilitere et socialt forum ved at fordele taletiden blandt deltagerne, og ved konkret at *lede*⁷ gruppen tilbage til teksten efter afstikkere, som bevæger sig for langt væk fra det fælles fokus og det litterære univers. Sessionens udvikling og proces forvaltes altså af en læsegruppeleder, der besidder blik for såvel litteraturen og formidlingen af denne, som for gruppens sociale dynamikker.

AT GIVE STEMME TIL EN TAVS LITTERATUR

Først og fremmest handler guidet fælles læsning om at læse op, men denne praksis indeholder mange elementer og facetter, som må spille sammen, for at metoden *virker* og resulterer i givtige og rige litteraturoplevelser. Som en indgang til rapporten vil dette afsnit sætte fokus på stemmen og det følelsesmæssige rum, som højtlesning i læsegrupper muliggør.

Grundlæggende handler oplæsning om at bringe det skrevne sprog på tale. Denne proces er en altafgørende del af den aktivitet, der foregår i læsegrupperne. Forskningen viser, hvordan højtlesningen som form kan noget helt særligt. Hvordan det *at blive læst højt for* er noget kvalitativt særegent. Læsegruppelederen er sit eget instrument og fungerer i bogstaveligste forstand som *højt-taler*. Stemmen er her det vigtigste redskab – den er sidste led i en kæde, hvor teksten aflæses og optages for derefter at blive frigivet som svingninger og lyd, der rejser fra læsegruppelederens stemmeorgan til deltagernes trommehinder og bevidsthed. Læsegruppelederen er det medium, som omsætter bogstaver til lyd, som konverterer tryk-sværte til oplevelser. Allerede her er det tydeligt, hvordan læsningen i en læsegruppe adskiller sig fra den *sololæsning*, vi kan foretage hver især. Den store forskel handler om måden, der opleves på. Litteraturen materialiserer sig i grupperne med en stemme, som tilhører et andet menneske. Dette forhold er en vigtig del af oplevelsen, fordi formidlingen netop involverer et andet menneske – og lyden af et andet menneske.

Antropologen Tim Ingold skriver, at mennesket med stemmen er udstyret med et ”fantastisk ekspressivt og alsidigt instrument”.⁸ Han reflekterer over, hvordan anvendelsen af dette instrument gennem tiden er blevet placeret i to forskellige kategorier; henholdsvis ”tale” og ”sang”. Hvor tale konventionelt relateres

⁴ Uddannelsen tages i Læseforeningens regi, og der afholdes flere årlige kurser, der løber henover en forlænget weekend eller er fordelt på adskilte kursusdage.

⁵ Hverdagsordet *oplevelse* vil gennem rapporten blive brugt synonymt med de ting, der sker i læsegrupperne.

⁶ I nogle grupper arbejdes desuden med at deltagerne læser op på skift. Denne praksis har ikke, eller i meget ringe grad, været anvendt i dette projekt.

⁷ Dette ledelsesaspekt behandles på s.41-42

⁸ 2000: 407 (min oversættelse).

til fornuften, forbindes sang med følelseslivet. Denne afgrænsning kan virke besynderlig, eftersom tale i form af ord, sætninger og betydning ofte udgør en del af musikken som den sang, der ledsager tonerne. Der er derfor forskel på, hvordan sproget og anvendelsen af stemmeorganet vægtes, tænkes og opleves i henholdsvis den ene og den anden udtryksform. Som Ingold skriver, er det at lytte til musik at dvæle i en verden af lyd, som gennemsyrrer hele vores bevidsthed, imens det at lytte til tale tvinger vores bevidsthed til at række gennem lyden til en verden af bagvedliggende ord – ”en verden der er stille som en bog, hvor der ikke findes lyde som sådan, men blot *billeder* af lyd.”⁹ Ingold søger at opløse denne distinktion og føre sang og tale tilbage til et fælles udgangspunkt. Han argumenterer her for, at poesien befinder sig et sted imellem denne grænsedragning, da den er mere sproglig end sang, men stadig mere musikalsk end tale. I læsegrupperne viser det sig, hvordan oplæsningen, på samme måde som det her påstås med poesien,¹⁰ befinder sig på grænsen mellem følelse og fornuft. Som deltagende i grupperne er det tydeligt og mærkbart, hvordan oplæsningen af både noveller og digte taler et direkte sprog til følelserne. Det er oplevelsen af at være fysisk tæt på et *fortællende menneske*, som med brug af sit stemmeinstrument formidler ’fortællinger fra livet’. I detaljen handler det om åndedrættet, rytmen, de små pauser og stemmens svingninger, som vækker akustisk genklang på rummets overflader, men også det almenmenneskelige fænomen, at der i sessionerne *fortælles med nærvær*. Det er intimt at være vidne til højtlesning med en nærværende og trænet højtleser, og det fremstår til tider som en art ur-formidling,¹¹ hvor et menneske med brug af stemmen forbinder gruppens deltagere med litteraturen og hinanden på et eksistentielt plan. Læsningen er i stand til at skabe forbindelse til både det følelsesmæssige og intellektuelle gennem det, der i forlængelse af Ingold, kan påstås at være en slags grundlæggende *formidlingstradition* – brugen af den begivenheds-overbringende stemme og det mellemmenneskelige i fortællingen som både metode og oplevelse.

REKRUTTERING AF DELTAGERE OG ETABLERING AF LÆSEGRUPPER

Rekruttering af deltagere til grupperne er gjort dels gennem anvendelse af eksisterende netværk i Læseforeningen og Ensomme Gamles Værn, og dels i samarbejde med boligsociale medarbejdere i to store almennyttige boligområder. I et enkelt tilfælde har der været anvendt annoncering i en lokalavis. Læseforeningens næstformand og koordinator Nanna Holm har lagt et stort stykke arbejde i processen med at finde deltagere, sammensætte grupper og indgå aftaler med projektets mange aktører og samarbejdspartnere.

ANVENDT LITTERATUR

Der er udvalgt og sammensat et litteratur-sæt¹² af Læseforeningen. Sættet består af ti noveller, ti digte og en ekstra novelle, der kan læses ved behov, hvorved vi har gjort det muligt også at sammenligne og drage paralleller mellem de forskellige grupper i relation til den litteratur, de præsenteres for. Dette vel vidende at samme tekst resulterer i væsensforskellige oplevelser hos gruppernes deltagere. Det har vist sig nødvendigt at afvige fra det fælles materiale i to af læsegrupperne med henholdsvis fremskredent demensramte og flygtninge og indvandrere, da litteraturen ikke stemte overens med deltagernes kognitive eller sproglige forudsætninger. I gruppen med fremskredent demensramte er litteratursættets noveller skiftet ud med digte eller sangtekster, og i gruppen med flygtninge og indvandrere er noveller og digte erstattet af en specialpædagogisk bearbejdet roman.

PROJEKTETS FIRE TYPER AF GRUPPER

Forskningsprojektet følger fire gruppetyper af socialt sårbare ældre mennesker og deres møde og erfaringer med guidet fælles læsning, læsegrupper og hinanden. Ud fra et ønske om en geografisk spredning, og fordi de engagerede læsegruppelædere befinder sig forskellige steder i landet, er projektets grupper oprettet i hovedstadsområdet, Århus og en enkelt på Fyn. Udgangspunktet var at etablere to læsegrupper for hver af de nedenstående kategorier af ældre, men det er imidlertid kun lykkedes at samle deltagere til en enkelt gruppe med ældre flygtninge og indvandrere – altså syv læsegrupper i alt. Grupperne er sammensat af mennesker i forskellige livssituationer, hvor sygdom, minoritetsposition og social isolation er de forudsætninger, de er udvalgt i forhold til. Dette er gjort ud fra en betragtning om, at delte vilkår og problemstillinger vil bidrage til meningsfuldt og givende samvær, som det ses i fx patient- og pårørende-grupper. De fire typer af grupper er som følger:

- **Ældre med demens**
De to grupper er forankret i henholdsvis Vissenbjerg på Fyn og Århus og består af mennesker med en demens-diagnose. Den ene gruppe udgøres af beboere på et fynsk plejehjem, deltagerne i den anden gruppe er hjemmeboende og kommer i et frivilligt aktivitets-tilbud for denne målgruppe.
- **Ældre der er ensomme og socialt isolerede**
De to grupper er forankret i Århus og København. I begge tilfælde er deltagerne mennesker, der bor i større lejlighedskomplekser. De er udvalgt og adspurgt med hjælp fra bebyggelsesnes boligsociale medarbejdere.
- **Ældre indvandrere og flygtninge**
Denne gruppe er sammensat af mennesker med tilknytning til en frivillig forening i Århus. I foreningen arrangeres aktiviteter og undervisning for ældre indvandrere, der ønsker at forbedre deres sproglige dansk kundskaber og opnå en større indsigt i det danske samfund gennem mødet med andre, heriblandt etniske danskere.
- **Ældre med depression**
De to grupper er forankret i henholdsvis Århus og København. Fælles for de mennesker der deltager er, at de er i medicinsk behandling for depression.

⁹ Ibid. (min oversættelse)

¹⁰ Der læses konkret også poesi op i alle grupper på nær én (jf. afsnit nedenfor).

¹¹ Denne betragtning stammer fra en samtale med en af de involverede læsegruppelædere.

¹² Se litteraturliste med de anvendte værker bagerst i rapporten.

Et kvantitativt blik på PROJEKTETS SYV LÆSEGRUPPER

Ældre med demens: To grupper i henholdsvis Vissenbjerg (Fyn) og Århus.

VISSENBJERG

5 stabilt deltagende; 4 kvinder og 1 mand.
4-5 deltagere pr. gang gennem forløbets 10 sessioner.
Aldersspænd: 80-90 år.

ÅRHUS

5 stabilt deltagende; 2 kvinder og 3 mænd, og en kvindelig ansat fra aktivitetscentret.
2-6 deltagere pr. gang gennem forløbets 10 sessioner.
Aldersspænd: 53-78 år.

Ældre der er ensomme og socialt isolerede: To grupper i henholdsvis Århus og København.

ÅRHUS

4 stabilt deltagende; 3 kvinder og 1 mand, og en mandlig social vicevært fra boligområdet.
3- 5 deltagere pr. gang gennem forløbets 10 sessioner.
Aldersspænd: 65-80 år.

KØBENHAVN

6 stabilt deltagende kvinder, lejlighedsvist en kvindelig social vicevært fra boligområdet.
5-10 deltagere pr. gang gennem forløbets 10 sessioner.
Aldersspænd: 60-85 år.

Ældre indvandrere og flygtninge: Én gruppe i Århus.

ÅRHUS

6 stabilt deltagende; 2 kvinder og 4 mænd, og 1 kvindelig administrativ medarbejder fra foreningen.
2 kvinder og 3 mænd med et løsere engagement.
3-8 deltagere pr. gang gennem forløbets 10 sessioner.
Aldersspænd: 70-90 år.

Ældre med depression: To grupper i henholdsvis Århus og København.

ÅRHUS

3 stabilt deltagende kvinder.
4 kvinder med et løsere engagement.
2 til 4 deltagere pr. gang gennem forløbets 10 sessioner.
Aldersspænd: 58-63 år.

KØBENHAVN

5 stabilt deltagende kvinder.
1 kvinde der deltog i flere sessioner og 1 mand med et løst engagement.
2 til 7 deltagere pr. gang gennem forløbets 10 sessioner.
Aldersspænd: yngste deltager uoplyst-94 år.

Undersøgelsens *empiriske* materiale

Undersøgelsens empiriske materiale består af interviews med deltagere og læsegrubeledere, hvor disse parter kommer til udtryk og sætter ord på de erfaringer, der er gjort i processen. Dernæst af de noter og optegnelser der er produkt af den konkrete deltagelse i de fire grupper, fulgt gennem fem af i alt ti sessioner. Noterne indeholder iagttagelser, tanker og ansatser til analyser, som er opstået under deltagelsen og i forbindelse med den efterfølgende bearbejdning og renskrivning af erfaringerne fra de enkelte sessioner. Dette materiale suppleres af logbøger, som alle læsegrubeledere har ført. I logbøgerne findes kortere beskrivelser af de enkelte sessioner, deltagernes fremmøde og tanker der er gjort af læsegrubelederne i forbindelse med de enkelte læsninger og den fælles refleksion. En vigtig kilde til viden har desuden været den uformelle dialog omkring grupperne, som har været mulig med flere af projektets læsegrubeledere. Det har været en vigtig kilde til viden om læsningen at diskutere og reflektere de begivenheder, tanker og problematikker, der har indfundet sig undervejs i forløbene.

Det empiriske materiale er i rapporten vægtet, således at deltagerobservationer fra de fire fulgte grupper, og de foretagne interviews med deltagere og læsegrubeledere prioriteres højst. Det resterende materiale anvendes underbyggende og inddrages kun direkte enkelte steder.

I de næste afsnit beskrives metoden deltagende observation og brugen af kvalitative interviews, som de er udført og anvendt til at tilvejebringe studiets empiriske materiale.

DELTAGENDE OBSERVATION

Deltagende observation betegner, at man som forsker befinder sig i en given social sammenhæng med (mindst) to forskellige forskningsmæssige fokuseringer.¹³ Den første handler om at dele aktiviteter og oplevelser med undersøgelsens informanter. Man søger erfaring med *de undersøgte* verden ved at beskæftige sig sanseligt og praktisk med de samme ting – ved at tage del i det sociale og praktiske liv.¹⁴ Ideen er, at man herigennem får mulighed for at erfare og forstå, hvordan verden ser ud fra de studeredes perspektiv.¹⁵ Sideløbende arbejdes mere observerende, hvor forskeren distancerer sig fra deltagelsen og retter en beskuende og analyserende opmærksomhed mod de undersøgte sammenhænge og sociale fænomener. De to fokuseringer er oftest svære at adskille, og i praksis veksles der imellem deltagende og observerende aktiviteter, som supplerer hinanden.¹⁶

I projektet er dette gjort ved som forsker at indgå som deltager i læsegrupperne på samme præmisser som projektets øvrige deltagere.¹⁷ I fem af de ti læsesessioner, som hver gruppe har gennemført, har jeg været til stede som aktiv deltager i litteratur-diskussioner, almindelig socialiserende småsnak, kaffedrikning og kagespisning. Udover denne deltagelse er der undervejs i sessionerne taget noter og gjort optegnelser og registreringer af fx deltagernes kommentarer og handlinger. Denne mere iagttagende rolle, den tydelige forskel i alder,¹⁸ mærkatet 'forsker' og det forhold, at jeg kun deltog i halvdelen af de fulgte grupper ti sessioner, må dog tænkes at skabe distance til opfattelsen af min tilstedeværelse som en 'almindelig læsegrubedeltager'.

¹³ Davies 2008.

¹⁴ Jf. Hastrup 2003: 404.

¹⁵ Hastrup, Rubow & Tjørnhøj-Thomsen 2011.

¹⁶ Davies 2008: 81.

¹⁷ Så vidt som dette nu kan lade sig gøre, da relationen mellem forsker og udforskede altid indebærer et asymmetrisk magtforhold (jf. fx Staunæs & Søndergaard 2005).

¹⁸ Et forhold som ofte er bragt på tale af gruppernes deltagere.

INTERVIEWS

Deltagere fra hver af de fulgte fire grupper er interviewet i forløbets sidste fase – efter enten det niende eller det afsluttende tiende møde. I tal handler det om interviews med to deltagere fra gruppen med deprimerede ældre, to deltagere, en ægtefælle og en deltagende ansat fra gruppen med ældre der lider af demens, tre deltagere fra gruppen med ældre flygtninge og indvandrere, og fire deltagere fra gruppen med ældre der er berørt af ensomhed og social isolation. Disse interviews har haft varierende form, men er i de fleste tilfælde udført i en-til-en situationer umiddelbart efter en læsesessions afslutning. I gruppen med ensomme og socialt isolerede ældre fandt deltagerne det mere trygt at udføre interviewet i grupper af to, og der er derfor lavet fokusgrubeinterviews med disse deltagere. De foretagne interviews har været semi-strukturerede, og der er taget udgangspunkt i en på forhånd formuleret interviewguide med overordnede temaer og hovedspørgsmål.¹⁹ Hovedfokus for interviewene har været informanternes oplevelse af deres deltagelse og tilstedeværelse i en læsegruppe, og de sociale effekter en sådan deltagelse måtte have. Interviewene er optaget på diktafon og efterfølgende gennemlyttet og udskrevet helt eller delvist.

I de fleste tilfælde har interviewsituationerne været karakteriseret af nervøsitet fra informanternes side. Det har handlet om så forskellige ting som sprogvanskeligheder, manglende overblik over interviewets forløb, eller usikkerhed over, om de nu kunne præstere tilfredsstillende og 'sige noget rigtigt' i henhold til forventninger og sammenhæng.²⁰ Det er i interviewprocessen tydeligt, hvordan det kan være sårbart at stille sig til rådighed og lade sine ytringer og sin stemme optage. Der er derfor gjort meget for at gøre situationen så behagelig og tryk som muligt, og for at afstemme forventninger ved at informere om interviewets karakter, anonymisering og materialets senere anvendelse, både inden og efter møderne. Deltagerne i de fire fulgte grupper har underskrevet en samtykkeerklæring,²¹ hvori de erklærer sig indforstået med at deres tilstedeværelse i gruppen, og deltagelse i eventuelle interviews anvendes i henhold til forskningens og projektets formål og indgår i denne rapport.

Der er desuden foretaget fokusgrubeinterviews med alle projektets læsegrubeledere. Da en læsegrubeleder har været engageret i to grupper, handlede det om seks mennesker – fire i Århus og to i København. Her var formålet at opsamle erfaringer om guidet fælles læsning som metode anvendt i forhold til socialt sårbare ældre, og at få beskrevet de begrænsninger og potentialer, som læsningen med projektets forskellige grupper af ældre har givet indblik i. Der blev også her taget udgangspunkt i en interviewguide, der indeholder temaer og hovedspørgsmål formuleret til disse grupper.

Det skal i denne sammenhæng nævnes, at de læsegrubedeltagere som på forskellig måde indgår i rapporten, alle er anonymiserede, og at de navne der optræder i interviews etc., er opdigtede. Navnene på de involverede læsegrubeledere er ikke ændret.

I de næste kapitler beskrives erfaringerne fra de fire grupper, der er fulgt tæt gennem projektet. Da læsegrupperne er forskellige på flere områder, behandles de i separate kapitler, hvor ting som fx den fysiske sammenhæng, og andre forskelligheder, der har influeret på praktisk organisering og læsning, træder frem. Sociale processer eller fænomener, som er set i flere af læsegrupperne, bliver udfoldet og analyseret i det efterfølgende kapitel.

¹⁹ Kvale 1997.

²⁰ Dette var mest udtalt i gruppen med ældre der lider af demens.

²¹ Jf. Kvale 1997: 118-120.

Hjemmeboende ældre *med demens*

Læsegruppen med ældre mennesker der har en demenssygdom og som bor hjemme, foregår i et aktivitetstilbud for målgruppen i Århus. På stedet er der mulighed for at deltage i aktiviteter som fx en ugentlig køretur til seværdigheder i omegnen, en billardklub, udformningen af personlige livshistorier og socialt samvær i stedets café, hvor der tilbagevendende også arrangeres fælles temaaftener med spisning og besøg af ægtefæller og familie.

Læsegruppen finder sted i et lokale med sofaer og bløde møbler i aktivitetscentrets kælder. En af centrets daglige ansatte deltager som en fast del af gruppen gennem forløbets ti sessioner. Gruppen mødes en gang ugentligt og bruger nogle timer af eftermiddagen i selskab med litteraturen og hinanden. Der har under forløbet været eksperimenteret med flere måder at strukturere aktiviteten på. De første gange blev der læst og diskuteret i kælderen, hvorefter gruppen bevægede sig ovenpå i caféen for at drikke kaffe og spise kage. De resterende gange blev gruppen siddende i det rum, hvor læsningen var foregået, og der blev bragt kaffe og kage ned fra caféen.

AT VÆRE MED OG BIDRAGE

De demensramte deltagere forklarer, at de ser læsegruppen som en spændende aktivitet, der giver behagelige og gode oplevelser. En deltager fortæller, hvordan han finder det interessant at være med i et forløb, hvor han bliver præsenteret for noveller og digte, der giver en række situationer og handlinger, han kan forholde sig til og reflektere nærmere over. Der bliver af flere interviewede også peget på, hvordan de ugentlige sessioner har resulteret i en ny kontakt til gruppens andre deltagere. De understreger, at denne kontakt er forskellig fra de relationer, de havde inden læsegruppens start, og at aktiviteten har medført et mere nært kendskab til de andre. En deltager beskriver det på følgende måde:

”Jamen det.. nu her er vi jo næsten i familie med hinanden (griner).. nej, det er vi så ikke men.. altså vi er jo meget tættere på hinanden, vil jeg synes..[...] vi er kommet tættere på hinanden. Og ja, det gør jo det, at man nogle gange hilser pænt, og nogle gange får man et knus.”

Informanten er, som gruppens andre deltagere, kommet i caféen gennem en periode og kender derfor de øvrige deltagere i forvejen. Med hans beskrivelse ses, hvordan læsningen har været katalysator for nye forhold mellem mennesker, der i forvejen kender hinanden – de er kommet tættere på hinanden gennem forløbet. Det er også erfaringen fra en deltagers ægtefælle, der forklarer, hvordan hendes mand – som noget nyt – kommer hjem og er i stand til at fortælle om de mennesker, han er i sammen med i læsegruppen. Hun beskriver at:

”Han kan fortælle mere om de andre, der er med.. særligt mændene.. de andre mænd i gruppen, dem kan han fortælle mere om, når han kommer hjem. For ellers kommer han ikke så tæt på de andre, han er sammen med herude. Det føler jeg, at han er kommet nu her, hvor de har været i en læsegruppe sammen.”

Deltagerne fortæller, at de gennem læseforløbet er kommet til at føle sig mere åbne. Vi ser, hvordan der med gruppen er stillet en sammenhæng til rådighed, som stemningsmæssigt udvikler sig og indbyder til mere fortrolighed blandt de deltagende. Man kan sige, at der i gruppen er oparbejdet en *social sikkerhed* blandt deltagerne, men også at de gennem forløbet er motiveret til at prøve sig selv af på nye måder i

samtale og refleksion med andre. Det tydeliggøres hermed, hvordan aktiviteten bidrager til, at deltagerne involveres i hinanden, men også at denne involvering er et produkt af en social proces, som foregår over tid.

En ny åbenhed og sikkerhed opleves internt i gruppen under sessionerne, men dette forhold rækker også videre ud i den hverdag, som de demensramte er del af i aktivitetscentret. Den ansatte der har fulgt gruppen, beskriver det på denne måde:

”Jeg har set, hvordan de har udviklet sig. Hvordan de har, hvad skal man sige, åbnet sig mere, Otto og Hans for eksempel. De har åbnet sig rigtig meget, og de tør ligesom at komme med nogle ting, og jeg kan se det, når de, som nu også Otto selv sagde, når de kommer op i caféen, at de fortsætter samtalen op ad trappen og ind i caféen. Det er jo guld værd, at de har noget at være sammen om. Og man kan se at de er mere fri, altså. Hans er meget mere fri, når han kommer nu. Det er ikke sådan, at han kommer krybende henover dørkarmen, vel, det gør han ikke. Så jeg kan vitterlig se, at der er sket noget med dem. At de tør noget mere.”

De ændringer, som en fast medarbejder her beskriver, tilskrives læsegruppen i kælderen. Hun ser en ændring i de beskrevne deltageres *hele tilstedeværelse* i aktivitetscentret og giver indblik i, hvordan de har opnået et nyt fundament i andre af de sammenhænge, som hun ser dem i til daglig. Når hun siger, at det er *'guld værd, at de har noget at være sammen om'*, er dette *noget* indledt i kælderen læsegruppe, men har virkning og rækker ud i hele hverdagen i centret. Litteraturen og måden den deles på, tilbyder et fælles udgangspunkt at bygge mere samvær på. Læsegruppen fungerer som en indgang til at lære nye aspekter af hinanden at kende, og dette viser sig givtigt for de sociale relationer i det daglige. I socialpædagogiske kontekster anvendes begrebet om *det fælles tredje* til at forstå, hvordan en aktivitet kan ansprende til relationsdannelse mellem ulige parter.²² Forfatteren Bent Madsen skriver, at en sådan aktivitet skal ”udgøre et indhold, der er *fælles* for begge parter, og være det, der er uden for begge parter, samtidig med at det er det fælles anliggende imellem dem.”²³ Med både en deltagers og ægtefælles beskrivelse, og medarbejderens iagttagelser ovenfor ser vi, hvordan litteraturen og den sociale situation som skabes med læsningen, indtager karakter af et fælles tredje, der netop bliver et gensidigt anliggende, og derfor lader deltagerne opnå ny indsigt i hinanden.

KOMMUNIKATION

Det beskrives i afsnittet ovenfor, at læsegruppen er i stand til at bringe de demensramte ældre sammen på nye måder. I de følgende afsnit er ambitionen at komme tættere på at identificere, hvad der sker, og hvad der virker.

Interviewer: Kan du sige noget om, hvad det betyder for dig at komme i læsegruppen?

Informant: Jamen, den er jeg glad for. Det er jeg.. og.. (pause 12 sek.). Der kan være situationer hvor.. hvor jeg følger med i den samlede.. jeg ved ikke, hvad jeg skal kalde det..

Interviewer: Debat måske?

²² Fx pædagog og bruger.

²³ Madsen 1999: 253.

Informant: Debat ja.. lad os sige det.. og der kan jeg indgå, og det kan så være.. det er altid på en pæn måde for os alle sammen. Og jeg kan godt blive ivrig og.. vil gerne, i den situation, komme igennem med.. eller i hvert fald forklare, hvad jeg.. det kan jeg, det er det, jeg mener.. Det vil jeg godt have på plads.

Interviewer: Ja. Du får fornemmelsen af, at der er noget du godt vil sige videre til de andre, eller dele med de andre?

Informant: Ja. Ja, og forklare.. for de andre.. når det kan være. [...]

Interviewer: Det griber.. griber det dig?

Informant: Ja.. jamen, det gør det. Jeg vil ikke sige, at jeg kommer her og siger at.. nu skal det være sådan og sådan, nej, det skal det ikke, men.. kommer der sådan noget som er væsentligt, og hvor jeg har mine synspunkter, så vil jeg gerne.. så vil jeg gerne være med i.. i det her.

Interviewer: Ja, i debatten?

Informant: Ja. Sådan vil jeg det gerne.

Der fortælles her om en glæde over at kunne deltage i det, der kaldes en 'debat', altså den fælles refleksion af læsningen, som er en integreret del af læsegruppens indhold og funktion. Deltageren lider af afasi²⁴ og har derfor besværligheder med at formulere og udtrykke sig. Netop dette, besværet med at udtrykke sig, giver en ekstra vægt til ytringen om, at deltageren føler, at han kan indgå i refleksionen af teksterne i gruppen. Han fortæller, hvordan han bliver ivrig og føler behov for at dele sin begejstring med de andre tilstedeværende i rummet. Det centrale i denne sammenhæng er mandens følelse af at *være med*, af at være inkluderet og af at kunne indgå i den verbale bearbejdning af teksten trods sine sproglige udfordringer. Det fornemmes af uddraget, hvordan han anser sine bidrag som betydningsfulde elementer i den (forståelses)helhed, der stykkes sammen af deltagerne. Han er med andre ord inkluderet i et fortolkende fællesskab – en fælles bestræbelse, der finder sted i rummet. Den udtalte *ivrighed* er synonym med en interesse for det læste og med at bidrage til det fælles forståelsesarbejde, som sker i gruppen.

Det ses hermed, hvordan gruppens deltagere er en art *særligt privilegerede oplevere* i den forstand, at de i læsegruppen har oplevelser, som de deler i tid og rum. Litteraturen, digtet eller novellen, har en fast form, men oplevelsen handler både om litteraturen og de betydningsfulde tolkninger og refleksioner, der opstår i spændingsfeltet *mellem* teksten og gruppens deltagere. Der sker noget, når teksten læses op, modtages af gruppens deltagere og efterfølgende reflekteres og diskuteres. Oplevelsen af litteratur i en læsegruppe gøres²⁵ sammen med andre, den er enestående og unik, fordi et *oplevelende fællesskab*²⁶ i situationen aktivt bidrager og reflekterer sig frem til bestemte udlægninger og forståelser.²⁷ Hos den interviewede deltager er ivrigheden udtryk for, at det formidlede univers griber ham, at oplevelsen griber ham og at han begejstres af sansninger, tolkninger og oplevelser, som han føler behov for at dele. Det ses samtidig, hvordan den enkelte deltager får mulighed for at influere på, og spille en rolle i forhold til oplevelsen af det læste. Det centrale for deltageren i denne sammenhæng er, at han føler sig i stand til at bidrage – at læsningen giver ham mulighed for at *være med*. En mulighed som i mange af livets andre sammenhænge er besværlig- eller umuliggjort som følge af et sygdomsrelateret kommunikationshandicap.²⁸

²⁴ Afasi er et erhvervet tab af evnen til at tale og/eller tab af sprogforståelsen.

²⁵ I både sanselig og kognitiv forstand. Den høres, ses (som tekst), fortolkes, drøftes og reflekteres i fællesskab.

²⁶ En oplevelse som er *fælles skabt*, eller *skabt mellem fæller* (kollegaer, venner, allierede).

²⁷ En oplevelse som ville være kvalitativt anderledes med en anden sammensætning af deltagere.

²⁸ Swane 1998.

ETABLERING AF ET 'VI'

Læsningen er i stand til at skabe fornemmelsen af et 'vi' i gruppen – altså til at give følelsen af fællesskab og samhørighed. En anden deltager fra gruppen siger om læsningen, at:

Informant: [...] der ligger jo, hvad skal man sige, gaver og ting og sager i at kigge i sådan nogle tekster, som vi har gået igennem. Det er en.. en rigtig god ting, at man også selv kan.. kan sætte noget i gang.

Interviewer: Hvad mener du med, at der ligger gaver i det, I har læst?

Informant: Det er jo en gave at få en opgave som sådan. Der kan hjælpe til, at man kan bidrage til at.. at det bliver en oplevelse at være med. Og den gave man selv har fået, kan man så give videre af til andre [...].

Interviewer: Så det giver et eller andet det der med, at I læser nogle ting sammen?

Informant: Det gør det. Og det ender jo med, at man mere eller mindre ved, hvad de andre vil sige, det er sådan et lille ægteskab, man har. Men.. jeg synes det er meget givende, at man kan gå ind og kigge på.. på situationerne.. jeg synes det er meget givende.

Deltageren fortæller, hvordan læsningen for ham indtager karakter af *gaver*. Det er en gave at få en opgave, og opgaven giver mulighed for, at kunne bidrage til den fælles bestræbelse det er, at reflektere og fordybe sig i teksten sammen med andre. Som informant selv formulerer det, er refleksion af litteraturen en vej til at komme de andre mennesker i gruppen nærmere. Det fremstår igen, hvordan dialogen er meget central. Pointen om, at han har opnået større bekendtskab med de øvrige deltagere som følge af læsningen, tydeliggøres da han, med et glimt i øjet, kalder forholdet til de andre for '*et lille ægteskab*'. Der er et meget klart 'vi' tilstede i beskrivelsen, og det peger netop på, at aktiviteten i læsegruppen ses som et *fælles anliggende*. Deltagelsen i sessionerne er en bestræbelse, som gøres af et hold – guidet fælles læsning er en *holdsport*, hvor gruppen bevæger sig sammen gennem samtale.

GENSIDIGHED OG SAMARBEJDE

Gensidighed og samarbejde er vigtige nøglebegreber, når vi skal forsøge at forstå, hvad der sker i læsegrupperne. En deltager giver nedenfor en smuk metaforisk beskrivelse af det samarbejde, som for ham karakteriserer læsegruppen:

[Der tales om, hvad deltagelse i læsegruppen giver]

Informant: [...] Jamen det ligger jo i teksterne, hvad man kan få ud.. ud af situationen.. og jeg synes, det er.. som at se et eller andet blive puttet i jorden og så blomstre op og blive til gavn for gartneren, eller hvem det nu er.. der har sået det her. Det.. man får et eller andet tilbage igen.

Interviewer: Ja.. for det arbejde man har gjort, eller hvad tænker du?

Informant: Ja.. altså det kommer jo af at vi.. at vi, når vi har læst, så forholder vi os til, hvad det er for noget det her.. hvordan mon det skal forstås og.. spørgsmål af den art..

Interviewer: Og så vokser historien, mener du, når man..?

Informant: Ja, det har det med at udvide sig, blive stort og komme i blomst lige som blomsten der (peger på en blomst, der står på bordet). Og det er jo.. det er nok en af de bedste ting, man kan se, det er blomster.. engang har det været sådan et lille frø, der er puttet derned, og så er det kommet op.. en gartner har sprøjtet noget vand og noget gødning på. Og så dukker den op, bliver fin og flot og måske stor.. og så, jamen jeg har nævnt det før, fordi.. lysten, det er

lysten, der driver værket, siger man.. og jeg synes, det værk her, det er værd at.. ofre noget af ens.. energi på.

Interviewer: Det med at være i en læsegruppe?

Informant: Ja, det er givende. Når man så spekulerer på, 'hvad var det nu vi skulle i dag', 'nåå, det var, at vi skulle, i læsegruppen'. Og ja, 'det skal vi da i hvert fald'.. det er da helt sikkert. Det er sådan en selvfølgelig ting.. at man skal lige rundt den vej.

Først ses, hvordan mødet med digte og noveller giver lyst til at læse mere, hvordan aktiviteten åbner dørene til en litterær verden, som har været lukket. Med den fine metafor om et frø, der vokser og bliver til glæde for gartneren, inviteres vi indenfor i informantens tanker om det, der sker i læsegruppen. Litteraturen vokser sig til en blomst, som er produkt af det fortolknings- og refleksionsarbejde gruppen gør sammen. Samtalerne og den fælles bestræbelse på at forstå det læste er medvirkende til, at litteraturen foldes ud og blomstrer. Der foregår en gensidig udveksling, som er vigtig at bemærke; man får, og man giver tilbage. Dette forhold får deltageren til at betragte læsegruppen som en givende proces, og den ugentlige læsning er noget, der ses frem til med forventning og glæde. I sidste del af uddraget beskrives det, hvordan læsegruppen er blevet en værdsat del af hverdagen. Den har indtaget form af en *selvfølgelighed* for deltageren, og det tydeliggøres hermed, hvordan tilbuddet opfattes som både meningsfuldt og vigtigt for hverdagen.

LÆSEGRUPPEN SOM NYT MØDESTED

Med læsegruppen gives deltagerne med demens et nyt rum at møde, erfare og forstå hinanden i. Nedenstående scene baserer sig på iagttagelser i gruppen, hvor dette fænomen tydeligt træder frem.

Scene:

Efter at alle har fundet sig tilrette i rummet, går Nanna i gang med at læse dagens novelle. "Sæde 97" af Katrine Marie Guldager handler om en togrejse, hvor to fremmede møder hinanden og etablerer en kort og mystisk social forbindelse, inden de igen skilles, da den ene skal af toget. Der er en koncentreret stemning i rummet, og deltagerne lader til at være fanget af fortællingen fra start – der lyttes og følges med i den udleverede tekst. Nanna holder ret hurtigt en pause, og der bliver snakket om at køre i tog. En deltager fortæller, at han ikke har rejst meget med tog i sit liv, men at han godt kan forestille sig, hvordan det må være at møde andre mennesker, lytte til ordvekslingerne i kupéen og fornemme, om der måtte være nogle interessante mennesker at tale med. En anden deltager fortæller om, da hun som 18-årig tog til Bruxelles for at være au-pair hos en familie. Hun fortæller om den nervøse fornemmelse af at tage hjemmefra og om den lange togrejse. Hun beskriver værtsfamilien og fortæller, hvordan hun på en sprogskole møder en anden dansk pige, som bliver en god veninde. De to veninder oplever mange ting sammen i det år, opholdet varer. De tager sammen togture til England og andre steder. Fortællingen er lang og detaljeret, og de andre deltagere lytter interesseret. Specielt en af gruppens mandlige deltagere synes draget af beretningen. Han læner sig frem i stolen og kigger direkte på den fortællende kvinde med et intenst og optaget blik. Senere tager andre tager over og kommenterer novelle og fortælling. Der bruges lige så lang tid på at reflektere det læste, som det tager at læse op.

Her beskrives en typisk situation fra læsegruppen. En novelle danner basis for samtale mellem deltagerne. I dette tilfælde skaber novelle og kommentarer også adgang til en kvindes erindringsverden, som hun deler med gruppen gennem en personlig anekdote. Oplæsningen resulterer i sansninger og oplevelser hos deltagerne, som både skaber vej ind i det konkrete litterære univers, men også udgør en art *billet til erindringernes verden*. Scenen beskriver, hvordan den fælles oplevelse og de erindringer, der artikuleres som

følge af litteratur og refleksion, skaber mulighed for en række mellemmenneskelige møder. Via refleksionen synliggøres deltagerne sig selv i rummet, hvad enten det er gennem tekstnære kommentarer, erindringer, associationer eller gisninger om en novelles eventuelle fortsættelse. Refleksionen giver gruppens deltagere mulighed for at *involvere sig* og hermed kommunikere sig selv ud til de andre på mange forskellige måder. Scenen beskriver, hvordan en kvindelig deltager gør en række personlige erindringer tilgængelige, og hvordan hun i samme moment gør sig selv *tilgængelig* i eksistentiel forstand. Gennem præsentationen af elementer fra hendes liv gøres de andre deltagere i stand til både at *nå* og *erkende* hende på måder, der ellers ikke er til stede i hverdagen i centret. Hermed ses, at læsningen kan skabe situationer, hvor deltagerne kan *præsentere sig selv* og *modtage andre*²⁹ i en social kontekst, som er anderledes end dem, hverdagen ellers byder på. Med læsegruppen opstår et nyt *mødested* og dermed alternative indgange til at forstå, erkende og *møde* hinanden. Læsegruppen opstiller en ramme, hvor fragmenterede kommentarer ikke nødvendigvis er lig med manglende forståelse og forkerthed, men hvor bidragene også kan være af impulsiv, refererende, drømmende, følelses og erindrende art. Bidragene har derfor ofte en form, der har mere lighed med poesien, end med det sprog som tales i hverdagen. Associationer materialiserer sig for de fleste mennesker som halvfærdige sætninger eller ufuldendte tankefragmenter. I læsegruppesammenhæng er alle derfor tøvende og famlende, når der skal sættes ord på oplevelserne, og dette resulterer i, at der er mange passende måder at deltage og formulere sig på i dette forum. Det betyder, at der ikke er bestemte og definerede forventninger til deltagelsen og bidragenes karakter. Dette forhold gør, at de demenslidende oplever en frihed i relation til deres verbale deltagelse. Gennem opnåelse af bekendtskab med denne frihed i udtryksform mindskes en usikkerhed i forhold til at 'sige noget forkert eller upassende', som flere af deltagerne adresserer undervejs i forløbet. Man kan sige, at *det meste er tilladt* i denne kontekst, og dette forhold gør, at læsegruppen fungerer inkluderende. Vi ser ovenfor hvordan deltagelsen i gruppen bidrager til en fornemmelse af *social sikkerhed* og tryghed, og dette har også forbindelse til de mange måder, der kan deltages på, og de mange former, som deltagernes bidrag kan antage.

EN STILLE EFTERSTUND

Det har med denne gruppe vist sig givtigt at blive siddende i rummet nogen tid, efter at selve læsningen er afsluttet.³⁰ For deltagerne har den rolige efterstund givet anledning til at lade de oplevelser, som stadig 'arbejder' i kroppen og sindet, finde en form og manifestere sig. Dette er kommet til udtryk ved, at diskussioner og refleksioner i relation til dagens litteratur, eller kommentarer og nye bud på sammenhænge internt i en novelle eller et digts univers, har fået plads til at dukke op en tid, efter at læsningen og den verbale bearbejdning er afsluttet. Deltagere har midt under kaffe og kage opnået nye gennembrud i den læste litteratur, eller i formidlingen og fortællingen af deres egne oplevelser, og dette har givet anledning til at genoptage samtalerne om teksten eller ført videre til at tale om andre ting i gruppen. Det er flere gange iagttaget, hvordan gruppens deltagere har siddet tavse rundt om bordet, hvorefter stilheden pludselig brydes, og en samtale med base i læsningen igen blusser op. Anvendelsen af 'den stille efterstund' muliggør en ny situation og en atmosfære, hvor gruppens deltagere kan lade sessionens oplevelser bundfælde sig. En deltager adresserer i det nedenstående interviewuddrag det givtige herved.

[der tales om refleksionen af litteraturen]

Interviewer: Tænker du på de situationer, der læses op fra teksten?

Informant: Nej, når vi er færdige med at læse op.. og regner med, at vi lige kan samle sammen.. på det vi har været igennem.

²⁹ Jf. Goffman 1959.

³⁰ Hvor der i alle de fulgte grupper er brugt tid på at samle op ved sessionens afslutning, er der med denne gruppe besluttet lagt tid ind til at sidde sammen og slappe af efterfølgende.

Interviewer: Ja, når I snakker om det bagefter?

Informant: Ja. Så kommer vi til kaffen og så.. ja, så skal vi lige ha' en småkage, og så får vi dyrket det lidt.

Det fornemmes, hvordan der sættes pris på muligheden for at lade oplevelserne arbejde og vare, imens der drikkes kaffe og spises kage. Erfaringen med at anvende efterstunden som *et rum hvor litteraturen kan arbejde* er derfor taget aktivt i anvendelse og viser, hvordan der med mennesker som er ramt af demens, kan være en pointe, og en ekstra social gevinst, i at *give læsningen ekstra tid* ved at blive siddende sammen i den fysiske sammenhæng, hvor sessionen er foregået.

KONTEKSTAFHÆNGIGE MULIGHEDER

Som flere afsnit ovenfor antyder, viser forskningsprojektet, hvordan færdigheder og kunnen i høj grad bestemmes i samspillet med den sociale og fysiske kontekst. Flere iagttagelser tydeliggør dette i gruppen med mennesker, der er ramt af demens. Nedenstående scene handler om dette.

Scene:

Jeg ankommer tidligt, ca. 45 minutter inden læsegruppens start, til den café, som dagtilbuddet for de demenslidende huser. Allerede på vej ind møder jeg en af deltagerne, og vi hilser, med gensidig glæde over gensynet, på hinanden. I caféen er flere af læsegruppens deltagere ankommet. En sidder sammen med to ansatte ved et bord, vi hilser og taler kort om, at det igen er blevet tid til læsegruppe. Jeg finder en tallerken og bestik og sætter mig ved det store bord, hvor to af læsegruppens deltagere også sidder, for at spise min medbragte mad og snakke lidt inden dagens session. Det er bemærkelsesværdigt, hvor lidt der tales ved bordet. Det er i store træk en medarbejder, der skaber samtalen ved at indlede og tage forskellige emner op, men forsøgene bliver ikke til en flydende samtale. Stemningen omkring bordet er for det meste tavs og særpræget. I en art kollektiv glemsomhed spørger de tilstedeværende brugere gentagne gange om 'dagens program'. Spørgsmål som "hvad skal der ske i dag?" gentages i variationer og fremstår næsten som en integreret del af disse menneskers småsnak og daglige kommunikation, som en lokal og i sammenhængen meningsfuld indgang til samtale, der sjældent bliver til mere end et indledende spørgsmål og respons. Det er fornemmelsen af, at glemslen er blevet det normale, at den mest oplagte indgang til samtale er at artikulere sin tvivl om det forestående.

Oplevelsen i caféen inden dagens læsning fremstår måske radikal, fordi deltagelsen i læsegruppen har givet mulighed for en helt anden indgang til flere af de mennesker, som sidder ved cafébordet denne tidlige eftermiddag. I læsegruppen er glemslen og tvivlen present, men der foregår også andre ting, som tager fokus væk fra de sygdomsrelaterede problematikker, som deltagerne er påvirket af. Den fysiske og sociale kontekst der opstår i kælderrummet under læsningen, influerer på muligheden for samtaler og social praksis. Det erfarer flere gange, hvordan tilstedeværelsen i lokalet resulterer i samvær og samtaler, der ikke finder sted i caféen ovenpå.³¹ I en sessions *efterstund*³² finder flere deltagere frem til, at de har spillet badminton tidligere i deres liv, og den fælles interesse og erfaring resulterer i en længere samtale, hvor disse mennesker opnår nye indsigter i hinanden. I et andet tilfælde indledes en længere samtale mel-

lem forsker og deltager ved ankomsten til rummet inden læsningens start. Den handler om en operation, som deltageren har fået foretaget, og som var skyld i et uønsket fravær fra læsegruppen. Det erfarer her, hvordan det rum og den situation der er forbundet med den ugentlige læsning, besidder et potentiale for igangsættelse af personligt samvær og samtaler, som rækker ind i en følelsesmæssig sfære. Og det fremstår, hvordan både personlige problemer med fx formulering af tanker som følge af hukommelsesbesvær og afasi og en række sociale barrierer mindskes i den sammenhæng, som gruppen udgør. Hvis vi godtager, at identitet og selvforståelse er sociale størrelser,³³ kan vi her se, hvordan der i læsegruppen skabes en signifikant social sikkerhed, der lader deltagerne præsentere sig selv og opleve andre på nye måder.

Analysen viser, at den kontekst der er etableret i det fysiske rum, skaber nye friheder i deltageres tilgang til hinanden. Den tavshed, tilbageholdenhed og usikkerhed som iagttages i forbindelse med deltageres tilstedeværelse i caféen vendes til talelyst, fortrolighed og samhørighed i kælderrummet i sammenhæng med læsegruppen. Det handler ikke om læsningen alene, men om den sociale sammenhæng og det trygge miljø, som er resultat af læseoplevelserne og de møder og fælles refleksion, som dette samvær bringer med sig.

AT INVITERE TIL DELTAGELSE

I læsegruppen spiller en ansat, der deltager i forløbet, en vigtig rolle for det refleksionsrum, som muliggøres. Det gør hun ved både at byde ind med egne associationer og erfaringer, når teksten reflekteres, og ved at hjælpe deltagerne til at indtage en aktivt talende position, når et ophold i teksten er kendetegnet ved stilhed og tilbageholdenhed.

Guidet fælles læsning er en aktivitetsform, der skal praktiseres frem, snarere end at den kan formidles og forklares.³⁴ Derfor er alle deltageres bidrag vigtige i arbejdet med at få etableret en form og en praksis-tradition. Den ansatte fra aktivitetscentret er central i denne sammenhæng, fordi hun med baggrund i sit kendskab til gruppens deltagere fra andre sammenhænge er i stand til at *invitere* til deltagelse på en nænsom og fintfølede måde. Dette ses fx i situationer, hvor hun selv har bidraget til forståelsen af det læste og ved en efterfølgende stilhed i rummet retter spørgsmålet, "hvad sidder du og tænker på, Jørgen – du ser så spekulativ ud?" til en af gruppens deltagere.³⁵ Gentagne gange iagttages det, hvordan denne måde at intervenere i en tilbageholdende deltagers introverte tankestrøm resulterer i en ekstrovert talestrøm. Herved hjælper den ansatte deltagerne til at dele deres tanker med gruppen. Ved forsigtigt at 'banke på' involveres resten af gruppen i det arbejde, der ellers var tavst. Herved inkluderes gruppens øvrige deltagere i en række betydningsfulde refleksioner, der ikke bare lader dem erkende og få adgang til hinanden, men som også bliver vigtige, fordi de leder til nye tanker.³⁶ Ved at invitere refleksionerne ud i lyset tilføres ilt til den *kollektive og intersubjektive tankebevægelse*, som litteraturen allerede har igangsat. Og hermed muliggøres, at alle tilstedeværende hjerner arbejder både sammen og hver for sig om at forstå og tilegne sig litteraturen, og de oplevelser den giver. Associationer og tanker springer i forskellige og parallelle retninger, og gennem artikulationen af deltagernes arbejde tillades det, at de mødes, kolliderer, enten kortvarigt eller i længere øjeblikke, og her tager form af et produkt, som er resultat af en fælles indsats.

Det ses, hvordan en *kompetent indgriben* fra både personale og læsegruppeleder kan medvirke til at bringe deltagerne ud i rummet, hvor de bliver tydelige og mærkbare for resten af gruppen, og hvordan denne invitation også har implikationer for det fælles refleksionsarbejde og de mellem menneskelige møder, der foregår.

³¹ Denne anskuelse bekræftes af den ansatte fra centret, som følger gruppen.

³² Jf. afsnit ovenfor

³³ Jf. fx Goffman 1959, Jenkins 2009: 40-51.

³⁴ Jf. side 41.

³⁵ Det skal her nævnes, at læsegruppelederne også betjener sig af spørgsmål som disse, men ofte med en indledningsvis mindre grad af indsigt i deltagerne.

³⁶ Jf. afsnittet "Tekst - tanke - tale" på side 36-37.

KAPITEL 4: *Socialt isolerede og ensomme ældre*

Læsegruppen med socialt isolerede og ensomme ældre foregår i et værested i et større boligkompleks i København. Gruppen er sammensat af stedets sociale vicevært, der gennem sit kendskab til bebyggelsens beboere har udvalgt en række potentielle deltagere. Hun har informeret disse mennesker om tilbuddet og samlet en gruppe blandt de interesserede. Nogle af læsegruppens deltagere kommer allerede i værestedet en eller flere gange om ugen, andre er helt nye.

Læsningen finder sted i et af værestedets lokaler, hvor deltagerne forsamles rundt om et ovalt bord. Gruppen mødes en gang ugentligt, og til læsningen serveres kaffe og småkager, som brygges og anrettes af en frivillig, der også deltager i læsningen.

AT LÆRE HINANDEN AT KENDE

Gruppen med socialt isolerede ældre skiller sig ud fra de tre andre fulgte grupper ved det forhold, at flere deltagere ikke kender hinanden, da forløbet indledes. Dette giver mulighed for at se nærmere på, hvordan læsegruppen er i stand til at skabe sociale bånd mellem ældre mennesker, der ikke på forhånd deler en historie.

Undersøgelsen viser, at læsegruppen muliggør et møde mellem fremmede. De interviewede deltagere fremhæver fordelene ved at kunne mødes om en aktivitet, hvor alle i udgangspunktet er lige stillet. Det handler bl.a. om, at de ikke skal forberede sig på den enkelte sessions indhold. De træder ind i rummet uden at vide, hvad dagens læsning præcis vil byde på. Rammen og rummet omkring situationen er etableret og gentager sig fra gang til gang, men det *stof* som rummet fyldes med – den litteratur som læses, og de refleksioner der springer fra deltagernes møde med oplæsningen – varierer. Fordi mødet med dagens tekster er umiddelbart og uforberedt, fordrer det hurtige og intuitive tolkninger og forståelser. En deltager fortæller, hvordan hun synes, det er ”friskt at vi skal bruge vores hjerneceller nu og her” og beskriver videre, at hun mener, at dette forhold resulterer i en større bredde og forskellighed i deltagernes måder at opfatte det læste på. Læsegruppens deltagere artikulerer deres oplevelse uden at have mulighed for at bearbejde den synderligt. Det synliggøres derfor, hvordan de mennesker, der sidder rundt om bordet, finder, fortolker og vægter elementer i dagens novelle og digt forskelligt. Her skabes grundlag for en nuanceret debat om den fælles oplevelse. Deltagerne er med andre ord lige stillet, fordi de deler den præmis, at ingen ved start ved, hvad der skal læses. De er alle *førstegangsoplevere*, og de har oplevelsen sammen. Læsning og refleksion kan derfor siges at nivellere eller mindske de forskelle, der under andre omstændigheder og i andre sociale sammenhænge ville gøre sig gældende mellem disse mennesker. De er i læsegruppen *alle lige for oplevelsen*³⁷ og må uforberedt og spontant respondere på den i samarbejde med rummets andre deltagende. En deltager fortæller, at netop dette forhold bidrager til, at læsegruppen for hende er hyggelig og rar. Den alvorlighed og krav om et bestemt engagement, der associeres med en litteraturklub, som kvinden tidligere har deltaget i, er ikke til stede, når der læses i værestedet tirsdag eftermiddag. *Umiddelbarheden* udgør et godt mødested, fordi deltagerne er på lige fod, og dette bidrager til en oplevelse af tilbuddet som noget afslappende og rart. Men det ses også, at der her skabes plads til, at deltagerne kan tale om ting fra deres egne liv. I et interview forklares det på følgende måde:

³⁷ En parafrasering af sætningen om at ”Alle er lige for loven” fra FN’s Verdenserklæringen om Menneskerettighederne fra 1948, artikel 7.

”[...] Det er jo det, vi gør.. snakker meget om vores egne sådan.. ’jamen der gjorde jeg sådan’, eller ’der oplevede jeg det’, og det synes jeg egentlig er meget dejligt, fordi så får du også en lille historie om de mennesker, du er sammen med. Og det er måske det, der gør, at jeg føler, vi er begyndt at kende hinanden bedre, fordi vi får en lille historie fra hver især.. hver gang.. når vi fortæller, ikk’. Vi tager altid, synes jeg, tit i hvert fald, udgangspunkt i vores egne oplevelser, og lægger det lidt ind i den tekst, vi har hørt, og det gør jo så, at man kommer til at kende hinanden lidt bedre. Det er også det, der gør, at det føles hyggeligt. Det er ikke nogen stor præstation, vi skal aflevere, vi hyggesnakker os frem til tingene.”

Litteraturen skaber forbindelse til deltagernes forskellige erfaringsverdener, som kommer til udtryk i rummet. Gennem associationer til egne liv og oplevelser præsenteres gruppens mennesker for små ’hints’ og indgange til at forstå hinanden og lære hinanden bedre at kende. Igen ses, hvordan læsegruppen skaber en kontekst, der inviterer til refleksion af oplevelser, som både er delt i tid og rum, altså den konkrete læseoplevelse der foregår i rummet, men også aktuelle og tilbageskuende erfaringer fra andre sammenhænge. I interviewuddraget lægges der vægt på, at den uformelle og åbne stemning skaber hygge og lyst til at dele erfaringer og liv. Mennesker som tidligere var fremmede, bevæger sig tættere på hinanden gennem refleksion af og samarbejde om forståelse af litterære tekster og de associationer de vækker til live hos gruppens deltagere, og som derfor udtales og deles. Det er i dette kompleks mellem fælles læseoplevelser, erfarings- og erindringsdeling, at gruppen foretager en fælles bevægelse frem imod en forståelse af både litteraturen og i forlængelse af dette af hinanden. Man kan sige, at deltagerne ’vokser sammen’ og opnår en forståelse af hinanden parallelt med, og igennem, forståelse af litteraturen.

Også i gruppen med socialt isolerede ældre ses, at deres oplevelser og relationer rækker ud af rummet. Dagens fælles oplevelser gør, at deltagerne gerne følges ud af værestedets lokale, når en session er slut. En kvinde beskriver i et interview, hvordan hun og flere andre deltagere ofte følges ”*hen ad vejen og går og sludrer sammen*”, og hvordan læsesessionen resulterer i, at hun kommer hjem og har det rart efterfølgende.

EN OPLUKKER TIL NABOLAGET

I dette afsnit skal vi se, hvordan læsegruppen fungerer som et socialt bindeled mellem mennesker, der har boet mange år i fysisk nærhed til hinanden, men ikke har haft noget konkret, der har ført dem sammen.

Gruppens deltagere bor i samme område og har derfor set hinandens ansigter i opgange eller ved brug af bebyggelsens andre fælles arealer og faciliteter. Men de har i disse situationer ikke haft noget konkret *fælles* at bygge samtaler eller møder på. En deltager forklarer, hvordan læsegruppen medvirker til, at flere bekendtskaber er opstået i boligområdet.

”[...] før (inden læsegruppen, red.) der havde jeg min nabo og min overbo, og så én til længere oppe, som jeg snakkede meget med, men nu har jeg fået nogle flere.”

Det kan være svært at etablere forhold til nye mennesker, og specielt hvis man opholder sig meget i sin lejlighed og mest kommer ud i forbindelse med de daglige eller ugentlige indkøbsture. Stisystemerne i et stort boligkompleks indbyder ikke til småsnak mellem fremmede, og det er svært at etablere sociale forbindelser til en stor opgangs andre beboere, når man kun mødes på opgangstrappen med indkøbsposer og nøgler i hånden – særligt hvis man i forvejen bruger mange af døgnets timer alene.³⁸ Læsegruppen har været det *bindeled*, der gør, at de involverede beboere er begyndt at hilse på hinanden og har fælles

³⁸ Christensen 2011.

oplevelser at bygge samtaler og samvær på. To fra gruppen fortæller, hvordan læsningen har betydet, at de nu både hilser på hinanden og stopper op i opgangen for at småsnakke, når de mødes. De har boet i samme opgang gennem en længere årrække, men har netop ikke haft en *anledning* til at møde hinanden og dermed identificere eventuelle fælles interesser. Den ugentlige læsesession i bebyggelsens værested udgør nu anledning til *opdagelsen af hinanden*, og med de fælles oplevelser og en delt social kontekst i læsegruppen som base er der opstået et betydningsfuldt *indledende bekendtskab*, som udgør et fundament at bygge videre på.

Under interviewene udforskes det, om deltagerne føler, at de har fået nye ven- og bekendtskaber i forbindelse med læsningen. Det står klart, at det ikke er blevet til det, der af deltagerne defineres som venskaber. Det de ti sessioner har resulteret i, kan nærmere beskrives som løsere bekendtskaber.³⁹ Deltagerne fortæller, at det sociale primært er situeret i læsegruppen, at det *"mest er her det sker"*, men, som én påpeger, er der alligevel opstået nogle sociale forbindelser uden for den konkrete læsesituation. Når det fortælles, at "[...] *Men selvfølgelig, hvis vi møder hinanden på gaden eller noget, så siger vi jo 'hej', ikk'.*" er den udtalte selvfølgelighed vigtig at hæfte sig ved. Beboerne har ruter og rytmer,⁴⁰ der ligner hinandens i det daglige. De bevæger sig ad bebyggelsens stisystemer og langs de høje boligblokke og frekventerer et nærliggende supermarked inden for det samme tidsrum på dagen.⁴¹ Det bekendtskab der er indledt i læsegruppen, er derfor af betydningsfuld karakter, fordi muligheden for at støde ind i andre deltagere er mærkbart til stede i hverdagen. Når deltagerne mødes i lokalområdet, er det vekslede 'hej' og den samtale om vejret, eller andet der følger hilsenen, både en reference til de delte oplevelser i læsegruppen, men også en begivenhed der bekræfter, at et bekendtskab er indledt. Hermed tydeliggøres, hvordan aktiviteten i social forstand *åbner lokalområdet* for deltagerne og resulterer i nye sociale muligheder og relationer. Når der spørges til eksistensen af nyetablerede venskaber internt i gruppen, er flere informanter enige om, at sådanne relationer er svære at indlede i deres alder. Tanken om at få nye venner ligger fjernt, og ideen om venskab synes at være forbundet med en relation, der oparbejdes over en længere periode end de ti uger, der er til rådighed i projektet. Det ses alligevel, hvordan der er knyttet vigtige bånd mellem deltagerne igennem forløbet.

Det sidste interview i læsegruppen med ensomme og isolerede ældre er med to kvinder, og det finder sted umiddelbart efter forløbets sidste session i det rum, hvor læsningen er foregået. Nedenstående scene beskriver en hændelse, der udspiller sig i forbindelse med afslutningen af læsegruppen, og den afsked der tages.

Scene:

Da de øvrige deltagere forlader stedet efter sessionens afslutning, siges farvel⁴² - deltagerne har samlet sammen til blomster, som overrækkes læsegruppelederen som 'tak for denne gang'. Da interviewet med de to kvinder nogen tid efter er slut, bevæger vi os udenfor, hvor det er blevet mørkt. Det er blevet tid til at tage afsked. Jeg får, en smule overrasket, et stort knus af begge deltagere, og vi bekræfter igen hinanden i, at det har været hyggeligt at møde hinanden og at være i læsegruppe sammen. Dernæst tager de to kvinder afsked med hinanden. Situationen fremstår lettere akavet, og det virker, som om kvinderne ikke helt

³⁹ Her skal det påpeges, at læsegruppen fortsættes efter projektførelsen, hvor en ny læsegruppeleder tager over og kører aktiviteten videre.

⁴⁰ Bech-Jørgensen 2003.

⁴¹ I et mønster der relaterer sig til livet som pensionist.

⁴² Der er på dette tidspunkt ikke truffet endelig afgørelse om, hvorvidt gruppen føres videre.

kan finde ud af, hvordan de skal gribe afskeden an. Igen bekræftes det, at "det har været hyggeligt". "Jeg håber vi ses igen", siger den ene, underforstået, at det afhænger af, om læsegruppen fortsætter. "Hvorfor kommer du ikke om torsdagen?"⁴³ tilføjer hun hurtigt. Den anden kvinde afslår med henvisning til et manglende personligt overskud og behovet for at bruge energien på at støvsuge og vaske tøj i hjemmet i det daglige. De taler igen om, hvordan de håber, at læsegruppen fortsætter og giver endelig hinanden et knus for derefter at forlade stedet i hver sin retning.

Den lille afskedsscene viser flere ting. Som det første at de to kvinder er begyndt at sætte pris på hinandens selskab. De to tidligere fremmede har fået oparbejdet et bekendtskab, som de ønsker at fortsætte. Seancen uden for værestedet står på nogle måder i kontrast til den snak om potentielt opståede forhold mellem deltagerne, som sprogligt udforskes i interviewet kort forinden.⁴⁴ Ved afskeden står det klart, at der alligevel er opstået en betydningsfuld relation, som begge kvinder sætter pris på og ønsker at bevare. Udfordringen er i denne sammenhæng, at de ikke kender hinanden godt nok til at fortsætte relationen ved at mødes i deres hjem. De ser med andre ord kun én mulighed for at opretholde forbindelsen, og den går gennem deltagelse i læsegruppen. Som det analyseres i et nedenstående afsnit, er det centralt at have noget at mødes *om*,⁴⁵ men vi ser her, hvordan noget at mødes *i*, en fysisk sammenhæng som læsegruppen også stiller til rådighed, er afgørende for opretholdelse af de nye relationer mellem gruppens deltagere.

AT BLIVE HEVET UD AF EN ISOLERET HVERDAG

[En deltager om læsegruppen]

"Det betyder at jeg har en god oplevelse en gang om ugen, udover de andre oplevelser jeg har. Så ved jeg, at jeg har én god oplevelse om ugen i hvert fald."

Undersøgelsen skaber indblik i, hvordan den ugentlige aktivitet er blevet en værdsat del af disse ældres hverdag og uge. Læsningen kan, med en informants egen formulering *"hiv én ud af hverdagen"*, fordi tilbuddet har et radikalt andet indhold, end de aktiviteter der ellers fylder disse menneskers liv. Det at læse har for nogle en plads i hverdagen, men det understreges gentagne gange, at det der sker ved læsning i de respektive hjem, på ingen måde kan sammenlignes med oplevelserne i læsegruppen. At samles i værestedet en gang om ugen er blevet et påskønnet og positivt brud på hverdagens velkendte rutiner. Det er et afbræk, som giver deltagerne oplevelser og en følelse af at dele elementer af deres liv med andre, og som derfor tilbyder nye perspektiver på hverdagen og også bringer andre oplevelser tilbage og ind i hjemmene og hverdagen der. I læsegruppen opstår en begivenhed mellem litteratur, læsegruppeleder og deltagere, og denne begivenhed rækker ind i deltagernes *livsverden*.⁴⁶ Dette mærkes også på egen krop, når læste noveller eller digte, og de refleksioner, betragtninger og fornemmelser, der er opstået hos mig som deltagende forsker i en af projektets grupper, præger tænkning og sindstilstand under fx togturen fra Aarhus tilbage til København, eller bryder ind i tankestrømmen i hverdagens andre gøremål.

⁴³ Hvor der er gymnastik i værestedets lokaler – en aktivitet som nogle af læsegruppens deltagere også kommer til.

⁴⁴ Til dette forhold skal det medtænkes, hvordan der i et interview med flere deltagere er mange ting på spil. Det fornemmes fx, hvordan deltagerne i disse situationer er afventende med at svare på spørgsmål, før de har 'følt sig frem' og fornemmet den anden deltagers respons. Det ses også, hvordan snakken flyder lettere, når de to informanter er enige.

⁴⁵ Jf. side 42-44.

⁴⁶ Begrebet *livsverden* relaterer sig til en fænomenologisk tradition, hvor det betegner de umiddelbart sansbare omgivelser og sammenhænge – den hverdagsvirkelighed vi lever vores liv i (jf. fx Bech-Jørgensen 2005).

KAPITEL 5: Ældre indvandrere og flygtninge

Læsegruppen foregår i en frivillig forening i det centrale Århus. Foreningen er forsamlings- og kursussted for ældre flygtninge og indvandrere. I lokalerne modtager medlemmerne undervisning og indgår i sociale aktiviteter, netværk og samtalegrupper med hinanden. Læsegruppen er sammensat i samarbejde mellem Læseforeningen og den frivillige forenings næstformand, og deltagerne kender hinanden gennem foreningens aktiviteter inden læsningens opstart. I gruppen er en bred vifte af nationaliteter og sprog repræsenteret, da den indeholder mennesker fra Sri Lanka, Kina, Vietnam og flere arabiske lande.

Læsegruppen mødes en gang om ugen, og læsningen foregår omkring et rundt bord i et af foreningens store lokaler. Deltagerne har en vant gang i disse omgivelser, da mange andre aktiviteter finder sted her. Der serveres kaffe, the og småkager til sessionerne.

SPROG SOM BARRIERE

Det bliver hurtigt klart, at en af de store udfordringer i gruppen handler om forståelse og anvendelse af det danske sprog. Mange af deltagerne behersker kun i mindre grad dansk, og dette forhold er en barriere for læsningen på alle områder. En præmis for at praktisere guidet fælles læsning er, at deltagerne er i stand til at forstå litteraturen, som den konkret læses op, men fordi der anvendes både noveller og poesi, fordrer deltagelse også at de kan betjene sig af mere abstrakte sprogkunderskaber. Noveller og digte i det sammensatte litteratur-sæt⁴⁷ indeholder referencer til kulturel viden og betjener sig af *sprogbilleder*,⁴⁸ som ikke bare kræver forståelse af de konkrete ord, men også er indlejret i en specifik kulturel kontekst. Det kræver en kompleks og intuitiv mestring af det danske sprog at orientere sig i fx Sophus Claussens digt "Efteraaret", der med sine mange metaforer og analogier betjener sig af sproget som en adgang til følelserne og har abstrakte referencer til det danske kulturlandskab indskrevet.⁴⁹

Ved den første session i gruppen blev H. C. Andersens "Den lille pige med svovlstikkerne" læst. Læsegruppelederen havde forberedt en ordliste med forklaringer på de ord, der blev vurderet som svære, og som deltagerne kunne støtte sig til undervejs. Denne session handlede meget om forståelse af tekstens ord og begreber. Allerede ved novellens overskrift spurgte en deltager til betydningen af ordet "svovlstikker", og der blev holdt mange pauser undervejs, som alle var centreret omkring forståelsen af enkelte ord og sammenhænge i den korte tekst. Dette var en krævende opgave for gruppens deltagere, og for læsegruppelederen betød det, at hun måtte træde ind i en rolle, der til forveksling kan ligne en underviser. Novellen ledte alligevel til samtale og fortællinger i seancens sidste del, hvor erfaringer med fattigdom i deltagernes hjemlande blev 'fremkaldt' af tekstens handling.

Efter to sessioner afgjorde læsegruppelederen, at det fastlagte kompendium måtte forlades til fordel for nemmere tilgængelig litteratur. I samarbejde med foreningens administrative medarbejder, der deltog i mange af forløbets sessioner, blev der gjort forsøg med nogle digte af Benny Andersen, men erfaringen var også her, at niveauet var for højt, og at lyrikken blev for abstrakt og krævende for deltagerne. Dette resulterede i, at der fra fjerde session blev læst en specialpædagogisk bearbejdet version af Hans Kirks

⁴⁷ Jf. side 49.

⁴⁸ Jf. fx Bachelard 1994 [1958], Ingold 2011.

⁴⁹ Det indledes på følgende måde: "Som Stormfugle over det mejede Agerland Timerne flyr / Og Solen fører sin Dagfragt tungt gennem susende Skyer. / Det tykner med regnvaade Nætter efter hver solbleg Dag, / og endt er de tætvoxne Markers frodige Aftenbehag."

roman "Fiskerne". Med anvendelsen af bearbejdet litteratur omgås et af Læseforeningens principper,⁵⁰ men dette skete efter en nøje afvejning af gruppens forudsætninger for overhovedet at deltage. Og fordi det vil være meningsløst at praktisere guidet fælles læsning, hvis deltagerne ikke forstår den litteratur, der læses op. Forståelsesspørgsmål, repetition og en grundig gennemgang af kapitlerne fra den bearbejdede udgave af "Fiskerne" var fortsat del af læsningen i gruppen, men det kompleksitetsreducerede sprog hjalp til at give større udbytte af det læste. De sproglige vanskeligheder beskrives af en deltager på følgende måde:

"De forstår ikke det hele, så hun (læsegruppelederen, red.) skal forklare historien bagefter, når hun er færdig med at læse. Det er en god ide. Det tror jeg. Hvis ikke det bliver forklaret, så får de andre deltagere ikke fat i det. Så er de ikke interesserede. Jeg kender dem alle sammen og ved, at de ikke forstår det hele, de forstår det ikke så godt."

Som det ses distancerer informanten sig fra den øvrige gruppe, og det handler om, at hun behersker et mærkbart bedre dansk. Hun er i stand til at læse danske tekster på egen hånd og udmærker sig også i sit talte sprog. Hun kender de andre deltagers sprogfærdigheder indgående fra andre sammenhænge og ved derfor også, at de ikke vil være i stand til at forstå den læste tekst, medmindre den gøres tilgængelig og bredes ud af læsegruppelederen. Dette adresseres i nedenstående uddrag fra et interview med gruppens læsegruppeleder:

Interviewer: Hvordan har oplevelsen af de barrierer, du fortæller om, været? Altså i forhold til principperne for Læseforeningen og guidet fælles læsning, og det I ellers gør med andre grupper?

Læsegruppeleder: Der har været forståelsesvanskeligheder, så det handlede for dem om at prøve at forstå teksten. Så de har ikke haft den frihed i forhold til teksten, som dansksprogede har, hvor man hører teksten og forstår det med det samme, og så kan relatere den til sit liv, intuitivt ligesom. [...] Altså min oplevelse er lidt, at fordi det ikke er så højt et litterært niveau, og også fordi det ikke er deres modersmål, så de har ikke samme.. altså, et digt vækker ikke den samme genklang på et fremmed sprog som på ens modersmål. Så der går noget tabt der, det gør der helt sikkert. Jeg oplever aldrig, når jeg har læst, at de så læner sig tilbage og siger 'ajjj' (laver en sukkende lyd). Altså der er ikke det samme indtryk, det er mere historien og karaktererne, personerne og miljøet og sådan noget, som vi kan snakke lidt fra.

Det beskrives her, at guidet fælles læsning med denne gruppe i praksis adskiller sig fra de erfaringer, læsegruppelederen har med andre grupper. Forskellen handler om deltagernes sproglige færdigheder og de forståelsesmæssige vanskeligheder som følger disse. For læsegruppelederen betyder sprogsvanskelighederne, at deltagerne ikke besidder frihed i forhold til teksten, og at litteraturen derfor ikke 'taler' til deltagerne. Det står klart, at nogle af de æstetiske niveauer som metoden kan give adgang til i andre grupper, her udebliver. Oplæsningen af litteraturens sprogbilleder *flytter* ikke gruppen, fordi den primære bestræbelse er at forstå ordene. Men det antydes samtidig, hvordan læsningen alligevel giver deltagerne oplevelser, de kan bruge i hverdagen. Dette skal vi se nærmere på i næste afsnit.

⁵⁰ Et princip om at læse original og primær skønlitteratur.

MANGE OPLEVELSER AF LITTERATUR

Gruppen med ældre flygtninge og indvandrere tydeliggør et forhold, som også gør sig gældende i projektets andre læsegrupper – nemlig at litteraturen forstås med klangbund i de mennesker, som oplever den. Man kan sige, at litteraturen læser os, og herved forstås, at en litteraturoplevelse forbinder sig til, og kommunikerer med, det oplevende menneskes liv, erfaring og aktuelle fokuseringer. Dette betyder, at en given tekst vil blive modtaget på divergerende måder hos forskellige oplevere og derfor også fremstå forskelligt som oplevelse. Ovenfor beskrives, hvordan denne gruppe som følge af begrænsede danskundskaber reagerer uventet set i forhold til læsegruppelederens erfaring fra andre sammenhænge. Men det betyder ikke, at læsegruppen ikke kan bruges af disse mennesker. Læsegruppelederen fortæller følgende:

”[...] det er jo en litteraturoplevelse på den måde, at de får historien med. Så der er det narrative, og i ”Fiskerne” er der mange forskellige karakterer, så det er også en miljøbeskrivelse, som er vedkommende i forhold til mange af deres kulturer eller der, hvor de kommer fra. Der er mange referencer til lidt fattige samfund og sådan. Og religiøse konflikter.. så på den måde passer det.. godt, men jeg vil ikke kalde det for en litterær oplevelse på den måde.”

Læsegruppelederen har ambition om at formidle en bestemt form for oplevelse.⁵¹ Hun er engageret og optaget af at give litteraturen, og alle de oplevelsesaspekter og niveauer den besidder, videre til gruppens deltagere. I både dette og det foregående uddrag⁵² kan der fornemmes en underliggende skuffelse over udeblivelsen af det, der kaldes ’en litterær oplevelse’. Men uddraget viser samtidig, at der er meget andet for deltagerne at hente i læsningen. Romanens narrative forløb, persongalleri og miljøbeskrivelse trækkes frem som elementer, der tydeligvis bibringer deltagerne gode oplevelser. Parallelt til udtalelsen erfares det gennem deltagelse i gruppen, hvordan romanens beskrivelser af et liv kendetegnet ved fattigdom og religiøse konflikter retter henvendelse til mange af deltagerens erfarings- og erindringsverdener. Det iagttages, hvordan den læste tekst, men også uddybende forklaringer af fx begrebet ”håbløshed” i relation til teksten, resulterer i længere beretninger fra fortiden i deltagerens hjemlande. Læsningen er i stand til at give oplevelser, om end ikke *litterære oplevelser*, og til at forbinde deltagerne med en række erindringer og erfaringer, der artikuleres og vækkes til live i situationen. Men til forskel fra projektets andre grupper er refleksion og deling af erindringsstof og erfaringer afhængig af en læsegruppeleder og evt. andres⁵³ ’oversættelse’ af tekst og ord. I gruppen gøres gode erfaringer med at være flere med dansk som modersmål til stede under læsningen. Foreningens administrative medarbejder som følger gruppen, indtager derfor en vigtig position, fordi hun bistår læsegruppelederen i ’oversættelsen’ af teksten, og det viser sig givtigt, at kunne byde ind med flere personers supplerende forklaringer af ord, begreber eller sammenhænge. Det ses altså, at litteraturoplevelsen skal udlægges og gøres tilgængelig på bestemte måder, før den resulterer i refleksion og samtale i sammenhænge, hvor deltagerne ikke læser på deres modersmål.

LÆSEGRUPPELEDEREN SOM DET SOCIALE NAV

At det er læsegruppelederen, som faciliterer og stiller det delte rum til rådighed, gør sig gældende for al guidet fælles læsning, som den praktiseres i Læseforeningens regi. Det iagttages imidlertid, hvordan lederen i gruppen med ældre indvandrere og flygtninge er nødt til at indtage en meget central position under sessionerne. Hun kommer til at fungere som det *nav* eller *knudepunkt*, meget af samtalen passerer igennem. Det sker, fordi deltagerne retter deres kommentarer, betragtninger og tanker til læsegruppelederen

og ikke, som det ses i andre grupper, til de andre deltagere, eller til gruppen som helhed. Når de gribes af en fortælling om den skelsættende flugt ud af hjemlandet, eller de religiøse konfrontationer som satte deres tydelige præg på opvæksten, adresseres fortællingerne gerne til læsegruppelederen, som herfra gør forsøg på at skabe debat og samtale omkring disse emner. Gruppen placerer deres læsegruppeleder i en meget autoritær position, fordi rummets bidrag skal passere igennem hende. Hun bliver derfor vigtig for gruppen som den mediator, eller det *sociale nav*, der konstant må arbejde for at igangsætte eller vedligeholde den refleksion af teksterne, som er en vigtig del af metoden. Dette forhold kan tænkes at være forbundet med de sociale og fysiske mønstre, som allerede inden læsningens opstart er grundlagt gennem deltagerens forudgående relationer, og de aktiviteter de allerede inden opstart indgår i gennem foreningen. Det nedenstående afsnit handler om dette.

NÅR ET LOKALE PÅVIRKER LÆSNINGEN

Det har med projektets forskellige grupper vist sig betydningsfuldt, hvor og hvordan læsningen i fysisk forstand er ’rammet ind’. I læsegruppen med ældre flygtninge og indvandrere benyttes et lokale, som deltagerne i forvejen er bekendt med og bruger til andre formål i foreningens dagligdag. I lokalet er deltagerne ’kursister’ i fx danskundervisning på andre af ugens dage,⁵⁴ eller de er del af fx tværkulturelle samtalegrupper. Læsegruppelederen forklarer det på følgende måde:

”[...] de er i en slags skolesammenhæng i forvejen, hvor de kommer på det der sted og får undervisning og sådan noget. Så det (læsegruppessionerne, red.) får nemt et skolepræg, men det har vi så, mig og hende der er deres pædagogiske medarbejder på stedet, prøvet at få det så meget væk fra undervisning, som vi kunne. Både ved at vælge litteratur, men også ved at lave kaffebord med lidt småkager, og det får de normalt ikke inde ved det der bord (hvor læsningen foregår, red.)”

Anvendelsen af en velkendt fysisk og social kontekst er medvirkende til, at deltagerne har svært ved at skelne læsegruppen fra den undervisningsaktivitet, der finder sted i lokalet på andre tidspunkter. Læsegruppen opleves derfor ikke som et isoleret tilbud, men tænkes som endnu et tilbud blandt mange i den eksisterende foreningssammenhæng. Det fornemmes i det hele taget, hvordan deltagerne ikke er i stand til at sondre mellem henholdsvis læsegruppe og undervisning i de foretagne interviews. Det følgende uddrag viser, hvordan dette kommer til udtryk:

Interviewer: Hvad har været godt ved at være med i læsegruppen?

Informant: Det er mange ting.. jeg kan lære dansk. Jeg kan lytte til forskellige danskere. Her har jeg mulighed for at lytte til mange forskellige mennesker, til Cecilie (læsegruppelederen, red.).. til Jon (forskeren, red.).. det hjælper mig (griner). [...] fordi jeg ved godt, at jeg udtaler meget forkert. Så når jeg går på gaden og vil spørge danskere om vej, så svarer de mig: ’Hvad siger du?’. Det er, fordi jeg udtaler forkert (griner).

Interviewer: Er der andet, der har været godt?

Informant: Jeg kan lære nye ord.. jeg kan lære gode sætninger, og jeg kan vide om vores forfædres liv, og hvad de lavede før.

⁵¹ Jf. Læseforeningens ideologi.

⁵² Se side 29.

⁵³ Fx en deltagende medarbejder og forsker.

⁵⁴ Ved det bord, der benyttes til læsegruppen, står fx en tavle, som anvendes i denne undervisning, og som ved flere lejligheder har båret spor af tidligere undervisning.

Erhvervelse af nye og træning af eksisterende sprogkundskaber er det vigtigste element i læsegruppen for den interviewede deltager. Denne interesse ytres flere gange i interviewet, når betydningen af læsegruppen berøres. Det er, i tråd med læsegruppelederens udtalelser ovenfor, ikke mødet med litteraturen, som påpeges, men formål som relaterer sig til mandens øvrige engagement i foreningen. De forhåbninger der næres til tilbuddet, handler mere om information og tilegnelse af færdigheder, end om skønlitterære oplevelser. Men fordi de skønlitterære oplevelser står i et afhængighedsforhold til sprogkundskaberne, kan det betragtes som to sider af samme sag. Som manden fortæller, er det primære for ham at arbejde sig frem til en bedre forståelse og udtale i sit hverdagsprog. Han peger indledende på muligheden for at lytte til og interagere med etniske danskere, som noget godt ved gruppen, og på muligheden for at arbejde med, lytte til og træne sproget i praksis. Det står klart, hvordan sproget udgør en *flaskehals*, som har første prioritet for de fleste af gruppens deltagere. Før den sproglige barriere er mindsket, efterlades der ikke plads til oplevelse af litteraturen, men udelukkende til en konfrontation med sproget og kampen for forståelse. Det er derfor ikke bemærkelsesværdigt, at deltagerne orienterer sig imod sproget og adresserer dette, når der tales om læsegruppen.

I uddragets sidste del fremstår det alligevel, hvordan læsningen af ”Fiskerne” resulterer i andre oplevelser end de sprogligt relaterede. Den interviewede mand finder den viden om ”vores forfædres liv” og levned, som romanen giver indblik i, interessant. Igen ses, hvordan det oplevede mere relaterer sig til en kategori om *faktuel information* end til en oplevelse af litteraturens universer. Dette kan igen finde sin forklaring i mestringen af sproget, men kan også vidne om et andet, måske kulturelt båret, syn på højtlesning og de forventninger, der derfor er knyttet til aktiviteten. Guidet fælles læsning er herfra at betragte som et tilbud, der ikke stemmer overens med gruppens deltagere og deres forventninger. Metoden er anlagt på et deltagersegment, der har mere indgående indsigt i sprogets nuancer, og som mestrer det i både konkret og abstrakt sammenhæng.

Lokalet der benyttes til læsningen, forbindes af deltagerne med den hverdag, de i øvrigt har i huset. Det associeres med undervisning og den rolle som kursister, som deltagerne befinder sig i til dagligt. Undersøgelsen skaber belæg for at sige, at dette forhold påvirker læsningen og måske også indstillingen til læsningen og deltagernes måde at tænke sig selv på i sammenhængen. Lokaler, og de fysiske og sociale indretninger de byder på, er også pædagogiske arenaer, der influerer på det samvær, der mulig- og umuliggøres.⁵⁵ Det iagttages i gruppen, hvordan deltagerne pakker deres ting sammen og med deres kroppe signalerer, at de ’er klar til at forlade rummet’, når klokken nærmer sig 11:30, som er det omtrentlige sluttidspunkt for gruppen. I projektets andre fulgte grupper gives uret en meget mere marginal opmærksomhed, og fokus er i stedet på den samtale og det samvær, der foregår i rummet. I nogle grupper er sessionerne næsten svære at få afsluttet, og kræver i forløbets sidste tid en verbal tilkendegivelse om afslutning fra læsegruppelederen, inden deltagerne rejser sig og siger ’tak for i dag’. Igen ses, hvordan en art skema-tænkning, der relaterer sig til de øvrige undervisningsaktiviteter i lokalet, er med til at påvirke deltagerne.

Analysen viser, hvordan der kan være gode grunde til at overveje den historie og rumlige pædagogik,⁵⁶ som et eventuelt læserum besidder. I gruppen med ældre flygtninge og indvandrere er det muligt, at et mere ’neutralt’ lokale ville være i stand til at frigive nogle potentialer i forhold til både læsning og de sociale roller, som gruppens deltagere allerede inden opstart havde over for hinanden.

⁵⁵ Jf. Larsen 2005.

⁵⁶ Ibid.

KAPITEL 6: Ældre med *depression*

Læsegruppen finder sted på et københavnsk plejehjem. Deltagerne er ældre, som i dagtimerne kommer på et aktivitetscenter, der er tilknyttet plejehjemmet. Det daglige personale har stået for rekruttering, og alle gruppens ældre er ordineret antidepressiv medicin.

Gruppen mødes en gang ugentligt, og læsningen foregår i skiftende lokaler, dog mest i plejehjemmets lille bibliotek. Læsegruppelederen henter kaffe og kage i plejehjemmets køkken, dækker bord og stiller borde og stole til rette, inden sessionen startes.

MERE END LÆSNING

I gruppen med depressionsramte ældre beskrives det i de foretagne interviews, hvordan der har været mere end 'bare' læsning i den ugentlige aktivitet. Gruppen skaber forudsætninger for, at de ældre oplever samvær med og ny indsigt i hinanden, men også møder mennesker, de normalt ikke er omgivet af. De to interviewede deltagere fortæller begge, hvordan de også har været motiveret af en nysgerrighed, der er rettet imod læsegruppelederen og den delvist deltagende forsker, og de bidrag som to ukendte personer bringer. Som den ene siger, så interesserer det hende:

”Hvordan I andre får hverdagen til at gå, med sådan noget arbejde, som I har, og sådan noget, og så fører det videre, så vi kan få.. sådan lidt oplysninger om, hvordan verden er, og hvordan folk gebærder sig, når de arbejder med det.”

Parallelt med læsningen bringer gruppen deltagerne i kontakt med personer, de ellers ikke ville møde. Mennesker som hverken er familie eller ansatte på aktivitetscentret, men derimod kommer fra andre sammenhænge og derfor bringer noget forfriskende ind i en ellers kendt hverdag. Mødet med nye mennesker beskrives af deltagerne som *et friskt pust* og fremstår i de foretagne interviews også som en væsentlig del af aktiviteten. Når det fortælles om læsegruppelederen, at: ”Ja, hun var jo en sød dame. Hun var meget sød. Og det var jo, som om vi havde kendt hende altid, og hun fandt jo nogle pæne små historier til os”, fornemmes, hvordan både den konkrete læsning og en relation til et nyt menneske, som kommer og tilbringer tid sammen med gruppen, er af stor betydning. I formuleringen antydes, hvordan lederen har været i stand til at etablere en form for familiær relation til deltagerne. Dette kan tænkes at være forbundet med positionen som udefrakommende igangsætter, der ikke besidder de praktiske funktioner som det sundhedsfaglige personale, der til dagligt omgiver de ældre. Læsegruppelederen har et ganske andet virke og praktiserer relationsarbejde gennem formidlingen af litteratur og facilitering af et socialt rum. Dette gør hende til et menneske, der *møder* de ældre på en måde, de ikke er vant til i deres hverdag på centret. Den tydelige glæde ved deltagelsen, som kommer til udtryk i interviewene, handler derfor både om læsningen og oplevelsen af litteratur – ”de små historier” trækkes netop frem som det bedste ved læsegruppen – men også om mødet med nye mennesker og en ny situation at være sammen med både velkendte og nye mennesker i. I et andet interview fortælles det på følgende måde:

”Jamen, jeg har da nydt at.. det der blevet læst op og sådan, men jeg har da også nydt at være sammen med jer og høre.. meningene. Ja, hvad kan man sige om det.. jo, jeg har nydt det. Jeg ved ikke, hvordan jeg skal formulere det, men jeg synes hele.. hele atmosfæren herinde synes jeg, har været god. Man oplever jo ikke så meget i min alder.”

Det ses også her, hvordan en stille og rutinepræget hverdag tilføres nyt indhold i form af både litterære oplevelser og relationer til mennesker, der kommer 'udefra'. Kvinden i uddraget har svært ved at formulere præcist, hvad 'det gode' ved læsegruppen er, men finder forklaring i atmosfæren – hele det kompleks der skabes mellem bekendte og mindre bekendte deltagere, det metaforiske og fysiske rum som indrammer situationen og oplevelserne. Flere deltagere fra gruppen nævner desuden det forhold, at der ikke sker så meget i deres alder i tæt sammenhæng med læsegruppen. Igen ses, hvordan læsegruppen er noget nyt og spændende, og hvordan aktiviteten er blevet et værdsat brud på hverdagen, som også fungerer som et møde med en ellers afskåret omverden.

Det tydeliggøres her, at det i praksis ikke kan lade sig gøre at adskille læsningen og etableringen af nye sociale relationer – de er gensidigt forbundet og refererer tilbage til det sociale rum, som guidet fælles læsning er i stand til at skabe blandt de deltagende aktører.

NYE FORHOLD BLANDT GAMLE MENNESKER

Som det også ses i flere af projektets andre grupper, fungerer læsegruppen som det *medie*, der er i stand til at skabe ny kontakt og dermed resultere i nye forhold mellem deltagere, som allerede kender hinanden inden aktivitetens start. Det beskrives af en deltager fra denne gruppe på følgende måde:

Interviewer: Har læsegruppen betydet noget for dit forhold til de andre deltagere? Du fortalte, at I kender hinanden i forvejen, men har det betydet, at I er kommet til at snakke om nogle andre ting?

Informant: Ja ja, ja ja, hende der med de tolv børn, hende har jeg aldrig rigtig talt med. Vi har siddet sammen ved siden af hinanden i bussen og ikke sagt noget til hinanden. Og nu har jeg fået det at vide med, at der har været tolv børn, da hun var barn, og det var da meget interessant. Det er jeg da kommet ind på.

Interviewer: Ja, det har I snakket om i dag?

Informant: Ja, så det var meget spændende. Og ellers er de jo lukkede, det kan du jo godt se, ikk'. De er lukkede.

Læsegruppen er her årsag til, at den interviewede deltager har opnået ny viden om et menneske, som hun i forvejen kendte og har brugt meget tid sammen med. Gennem den fælles refleksion over dagens novelle træder detaljer fra deltagernes levede liv frem. Litteraturen udgør herved et nyt udgangspunkt (referencepunkt) for samtale, fordi tekstens situationer retter henvendelse til deltagernes erfaringsverdener. I refleksionen af litteratur skabes en social sammenhæng, hvor deltagernes opmærksomhed koordineres eller *indstilles* på en art *fælles frekvens*, og herfra bringes deres livs erfaringer og begivenheder i spil på nye måder. Den sociale situation, som beskrives i forbindelse med bustransporten, stiller krav til de involverede menneskers selvstændige igangsættelse af en dialog. Det kræver initiativ, og det er, som beskrevet, ikke lykkedes de to kvinder at identificere nogle fælles berøringspunkter at bygge deres samtaler på under køreturen til og fra dagcentret. I læsegruppen opstår et gennembrud, som lader kvinderne mødes, og som potentielt set kan udgøre en nøgle til deres samtaler i denne situation fremover. Det ses her, hvordan mødet i læsegruppen kan danne basis for eventuelle samtaler i fx bussen og i andre sammenhænge fremover.

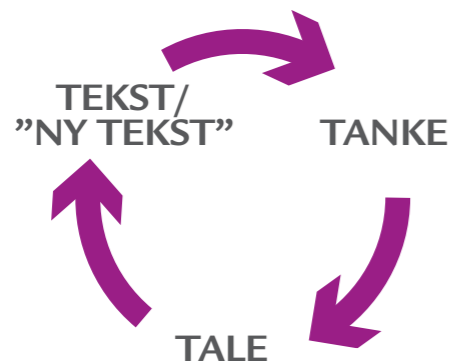
TEKST – TANKE – TALE

Scene:

Ved den indledende session mødes de depressionsramte ældre i det lokale, der udgør læsested i forløbets første to sessioner. De første refleksionspauser i dagens læsning er præget af stilhed og tilbageholdenhed. Hen imod sessionens afslutning opstår mere samtale, da en mandlig deltager tager initiativ og inspireret af novellen fortæller om sine barndomsferier i Jylland. Flere deltagere kommenterer beretningerne og byder ind med egne erfaringer. Samtalen ændrer retning og kommer efterfølgende til at handle om den fysiske voldsomhed, gruppens deltagere som børn har oplevet i deres forhold til lærere og andre autoriteter. En kvindelig deltager får et sted i samtalen en association, som bringer hende til at fortælle om den trappe til første sal, som hun skal forcere i forbindelse med konsultationer hos sin praktiserende læge. En af gruppens andre deltagere genkender beskrivelsen af opgang og trappe, og de to kvinder finder ud af, at de har samme læge. Denne viden fører til en samtale mellem kvinderne.

Scenen beskriver et af de tidlige møder i denne gruppe. Det tydeliggøres, hvordan litteraturen og en mandlig deltagers verbale engagement skaber basis for, at to kvinder identificerer en lille fælleshed i deres hverdag, som fører til en dialog imellem dem. I forløbets tiende og afsluttende session ses samme mekanisme, da en samtale, som tager udgangspunkt i Søren Ulrik Thomsens digt "For 16 år siden", bringer en ellers tavs og indelukket deltager til tale. Digtet, der handler om begravelsen af en død kat, *tiltaler* eller *engagerer*⁵⁷ denne kvinde på en måde, så hun bidrager til den fælles refleksion. Man kan sige, at hun *associeres til tale*. Det iagttages, hvordan forholdet imellem tekst, tanke og tale er en vigtig del af læsegrupperne, og den måde deltagerne inddrages på. Litteraturen fungerer som et *oplevelsesudgangspunkt*, der sætter gang i en strøm af associationer hos deltagerne – tekst skaber fornemmelser og tanker, og får tankerne til at flyde på nye måder. Tankerne retter forbindelse til de personlige erfarings- og erindringsverdener og resulterer i at associationer eller erfaringsstof materialiserer sig i beskrivelser og fortællinger – tale. Denne artikulation af erfaring, erindring eller association muliggør nye møder blandt gruppens deltagere, og den sproglige refleksion resulterer dermed i et nyt fælles frembragt og sammenstykket oplevelsesudgangspunkt; en 'ny tekst' som skaber mulighed for flere indfald og nye retninger på, eller nuancer til, samtalen. Dette nye oplevelsesudgangspunkt har base i den oplæste litteratur, men udgøres reelt af deltagerne *reaktioner* på litteraturen. Ved at betragte bidrag og reaktioner som 'ny tekst' ses, hvordan der i grupperne foregår en gentagende cirkulær bevægelse; tekst – tanke – tale. Figur 1 nedenfor viser dette.

Figur 1.



⁵⁷ Jf. Kuiken, Miall & Sikora 2004.

Den fælles bearbejdning af litteraturen kan også forstås som et rodnet⁵⁸, der forgrener sig og skyder i mange forskellige retninger. Som beskrevet ovenfor sætter oplevelsen af litteratur en tankebevægelse i gang hos deltagerne. Associationer og fornemmelser verbaliseres⁵⁹ og udgør dermed et *refleksivt mødested*. Herfra forgrener nye tanker, fornemmelser og associationer sig igen og skyder i andre og nye retninger, hvorved rodnettet breder sig. Alle disse forgreninger udgør potentielle mødesteder. Dette forhold beskrives i den ovenforstående scene, hvor en verbaliseret association resulterer i, at to kvinder identificerer en delt erfaring fra deres hverdag. Analysen viser, hvordan litteraturen skaber eller kvalificerer tanker hos deltagerne og dernæst hvordan de i læsegruppen⁶⁰ transformeres til en tale, som bliver en del af den *flux*, eller strømning, der skabes i samarbejde. Det tydeliggøres, at artikulerede associationer er i stand til at 'vække' og inddrage deltagere og dermed skabe basis for uventede møder og identifikation af nye forbindelser i både eksistentiel, åndelig og hverdagsmæssig sammenhæng.

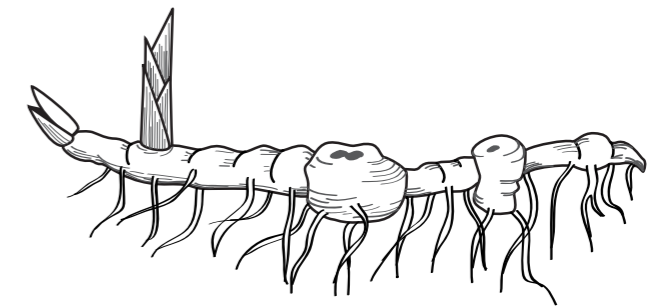


Fig. 2 Rhizomets rodnet breder sig i alle retninger under jordens overflade. Det ses af figuren, hvordan der i nettet opstår fortættede 'centre', der her udgør parallel til de mødesteder, som identificeres af deltagerne gennem læsning og refleksion.

⁵⁸ Jf. Deleuze & Guattaris *rhizom-tænkning* (2005 [1980]). Parallellen mellem refleksion af litteratur og organisk liv drages tidligere i rapporten af en deltager, der bruger analogien om en blomst, der vokser i relation til gruppens samarbejde omkring forståelsen af teksterne, se side 19-20. Hvor blomsten repræsenterer en mere lineær vækst, udmærker rhizomet sig ved at vokse i alle retninger – en tænkning der spejler associationernes 'natur' på fineste vis.

⁵⁹ Eller forbliver tavs, men udgør stadig en bevægelse for den berørte deltager.

⁶⁰ Kontra ved almindelig non-verbal *sololæsning*.

KAPITEL 7: Generelle temaer

Med dette kapitel præsenteres erfaringer, der er gjort i flere af grupperne og som derfor kan præsentere noget fælles – i hvert fald for de fire grupper, der er fulgt tæt i undersøgelsen. I kapitlet teoretiseres også over, hvad læsningen kan for os mennesker fra filosofiske og antropologiske perspektiver.

AT LÆSE ER AT GRIBE LIVET, AT VÆRE GREBET SAMMEN OG AT BEGRIBE DET SAMMEN MED ANDRE

Undersøgelsen viser, hvordan læsegrupperne er i stand til at inddrage og involvere de mange forskellige mennesker, som deltager. Den har vist, hvordan fx ansatte, der har fulgt en gruppe, er blevet grebet af læsningen på samme måde som de øvrige deltagere. Hvordan personer som indledende har set sig selv som udenforstående beskuer af situationen, gennem processen er blevet inddraget og involveret, og dermed har bevæget sig i retning af en *fuld deltagelse*.⁶¹

Litteraturen tilbyder et univers, som taler til *hele mennesket*.⁶² Erfaringer og sanseindtryk fra det levede liv adresseres og vækkes til live i mødet med den litteratur, som læses op. I praksis handler det om, at en novelle eller et digt retter forbindelse til en række grundlæggende og eksistentielle vilkår for det at være menneske. Den franske filosof Gaston Bachelard skriver i værket ”The poetics of space” (1994 [1958]), at læsning af litteratur kan give os illusionen af at deltage i forfatterens værk.⁶³ Han peger på, hvordan den læsende drages ind i det litterære værk og etablerer en dagdrømmerisk forbindelse med de universer og den verden, der her udspiller sig.⁶⁴ Ifølge Bachelard tilbyder forfattere og poeter *litterære billeder*,⁶⁵ som gennem læsningen indtages, erfares og i filosofisk forstand *bebos*. Litteraturen kan fungere som en *art sekundær sansning* – en dagdrømmende og anden oplevelse af den menneskelige eksistens, som indtages gennem de læste forfatteres billedsprog.

Litteraturen er med Bachelard i stand til at sætte os i forbindelse med vores eget liv på en ny måde. Til at opleve det ellers velkendte fra et andet perspektiv – fra et ståsted, der er radikalt anderledes end det, der normalt udgør vores *fundament for erfaringen af verden*. Med en novelle opleves livet fx gennem en given hovedperson og denne figurs dispositioner og fokuseringer. Og i et digt kan en alternativ og eksperimenterende anvendelse af sproget føre til nye oplevelser af velkendte fænomener og sammenhænge.⁶⁶ Herved ses, hvordan mennesker i en læsegruppe inviteres til at deltage i, erfare og bebo litterære universer og oplevelser sammen. Oplæsningen er i stand til at gøre alle i rummet til *deltagende oplevere* i det samme litterære univers og dermed til at dele det perspektiviske ståsted, der formidles og skrives frem. Litteraturen producerer ifølge Bachelard⁶⁷ aftryk, som lader de læsende dele perspektiv og orienteringsmæssigt fundament for en tid. Det betyder, at gruppens deltagere *gribes* sammen – at de gribes både *af* og *i* oplevelsen sammen. En smule spekulativt kan det siges, at de gennem tilstedeværelse og deltagelse i teksternes univers deler sanser i det stemningsmæssige og sensoriske rum, der stilles til rådighed gennem læsningen.

Ingold beskriver, hvordan Ojibwa folket⁶⁸ betragter vores drømme udspille sig og foregå i præcis den samme verden, som den vi betræder i vågen tilstand. Men i drømmen opleves denne verden med andre øjne eller gennem andre sanser, og bevægelse foregår på andre måder – måske på samme måde som en bjørn eller en ørn, eller i et helt andet medium som fx luften eller vandet.⁶⁹ Bachelard skriver, at læsningen af poesi essentielt er *at dagdrømme*.⁷⁰ Med hjælp fra Ingold kan det antages, at læsegruppen gennem oplæsning af noveller og digte formidler adgang til et dagdrømmerisk univers, som forbinder deltagerne med hinanden, og som lader dem *bevæge sig sammen* i en form for delt oplevet drømme- eller parallelverden. En ansat, der deltog i en af projektets grupper, fortæller:

”Ja, lige præcis, for man kan da ikke bare sidde der og.. altså, man kan ikke bare sidde og holde sig tilbage og tænke sit.. og nogle gange så tænker jeg ’ej.. kan det nu også passe.. kan det nu også være sådan, det hænger sammen’ (henvisning til en novelles narration, red.), og så sker der vel ikke noget ved at sige det. Og sådan tror jeg også, at borgerne har det [...]”

Medarbejderen beskriver her, hvordan hun føler sig draget ind i og inspireret af det læste og derfor finder behov for at dele sin oplevelse. Med formuleringen om at ”*så sker der vel ikke noget ved at sige det*” adresseres det faktum, at hun netop er ansat og derfor måske føler, at hun bør holde sig tilbage og give plads til gruppens formelle deltagere, eftersom tilbuddet er tilegnet dem. Men fordi oplevelsen taler sit eget tydelige sprog, tilsidesætter hun dette forbehold og deler sine tanker og perspektiver med rummets andre tilstedeværende. Hun er med andre ord *grebet* af oplevelsen og har dermed taget plads (er inkluderet) i et oplevende fællesskab, der sammen bevæger sig gennem en litterært formidlet og oplevet verden.

Litteraturen skaber ny adgang til en række særlige fragmenter af en fælles fortælling om det *at være menneske*; om at have behov, om at have samvittighed, om at elske, om at miste, om at være.⁷¹ Netop derfor griber læsningen de tilstedeværende deltagere og forener dem omkring oplevelsen af noget fælles, som både er den konkrete formidlede litterære oplevelse, og gen-mødet (re-præsentationen) med de vilkår, som gør sig gældende i relation til både universel og lokalt forankret menneskelig væren. Afsnittet anskueliggør, hvordan læsningen er i stand til at gribe rummets deltagere og forene dem i en fælles oplevelse og bevægelse,⁷² som er iscenesat og båret af den situation, som litteraturen og guidet fælles læsning formår at generere.

NÅR EN OPARBEJDET TILLID OG TRYGHED BRYDES AF UDEFRAKOMMENDE

I to af projektets grupper har det vist sig, hvordan udefrakommende deltagere er i stand til at forstyrre de sociale dynamikker og den gensidige tillid, der er bygget op gennem flere sessioner. Omstændighederne i de to grupper har været omtrent de samme: ca. halvvejs igennem forløbet har en ny deltager meldt sig og fået lov til at deltage, til trods for at forløbet var i gang. Fælles for disse to ’nye ansigter’ har også været, at de har udvist en dominerende adfærd og har fyldt meget i sessionerne. Dette kom fx til udtryk

⁶¹ Et begreb som læringsteoretikerne Jean Lave og Etienne Wenger anvender i relation til optagelse i praksisfællesskaber (2003).

⁶² Intellectet og kroppen og de lagrede erfaringer som befinder sig imellem disse (jf. fx Merleau-Ponty 1994).

⁶³ Ibid.: 21.

⁶⁴ Ibid.: 17.

⁶⁵ Min oversættelse af termen ”literary prints” ibid.: 50.

⁶⁶ Ingold peger på, at dette bl.a. sker som følge af, at ordene i poesien ofte strækkes ud over grænserne for deres normale udtale og derfor bliver ekspressive på lyd- og rytmemæssigt nye måder (2000: 408).

⁶⁷ Det skal her nævnes, at Bachelard hovedsageligt beskæftiger sig med poesi.

⁶⁸ Ingold 2011: 239.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ ”To read poetry is essentially to daydream” (1994 [1958]: 17).

⁷¹ Det mest brugte billede på litteraturens repræsentation af menneskets grundlæggende vilkår og væren er måske Shakespeares figur Hamlets refleksion over ”At være eller ikke at være: det er spørgsmålet” (Shakespeare 1937 [1603]).

⁷² Her spilles både på ideen om at *bevæge sig* gennem en litterær verden og den følelsesmæssige bevægelse, som litteraturen frembringer.

ved udtalte behov for at styre refleksionen af teksterne i en bestemt retning – for at ’finde sandheder’ og argumentere for ensidige og definitive udlægninger af litteraturen.⁷³ De to udefrakommende deltagere har ikke været i stand til at udvise respekt for de læsetraditioner, der er igangsat og har fundet en bestemt form i de respektive grupper, og de har i begge tilfælde forsøgt at implementere et fortolkningshierarki med dem selv i en ledende position. Erfaringerne har resulteret i, at begge deltagere, efter megen diskussion og tvivl læsegruppelædere og forsker imellem, er blevet vist ud af gruppen igen med mulighed for at vende tilbage, hvis grupperne blev forankret som mere varige tilbud efter projektperiodens udløb.

Analysen af disse erfaringer har givet indsigt i nye aspekter i forbindelse med etablering og vedligeholdelse af læsegrupper. Med fundament i deltagernes reaktioner på en ny og dominerende persons ankomst bliver det tydeligere, hvordan der med forløbet oparbejdes gensidige tillidsrelationer deltagerne imellem, og hvad disse betyder for den stemning, som møder og refleksion er så afhængig af. I begge grupper var oplevelsen, at den *sociale orden*; det hierarki, den tryghed og tillid der var opbygget gennem deltagernes gradvist opståede indsigt i hinanden og tilbuddets form, blev mærkbart udfordret som følge af et nyt menneskes tilstedeværelse og (dominerende) deltagelse. En ansat der deltog i den ene af de to grupper, fortæller følgende:

”Jeg tror, de er trygge ved hinanden, det betyder rigtig meget. Den der tryghed med at ’jeg kan godt sige noget, der er ikke nogen, der siger noget til mig’. Der er ikke nogen der kigger skævt til hinanden, fordi alle er i samme båd. Jeg tror også, at.. den ene gang vi havde Nikolaj med, som var en decideret fejl.. [...] Han tog over for de andre, fordi han.. han er det bedre (i sygdomsmæssig forstand, red.) end de andre, og han fortalte meget mere end de andre, og der kunne jeg se på dem, at de sådan.. ’nå, jeg skal ikke have sagt noget’. [...] Jeg kunne se på flere af dem, at de ikke turde sige noget, på Eva i hvert fald. Eller turde.. men hun var ikke i stand til at gøre det, fordi at, ’hold da op, han ved godt nok meget, og han kan godt nok fortælle meget om det, der er læst og..’. Sådan kunne jeg fornemme, at hun tænkte. Fordi sådan tror jeg, at jeg ville have tænkt, hvis jeg havde været hende.”

Uddraget viser, hvordan en etableret tryghed vendes til utryghed med den nye deltagers ankomst. Stemningen var i begge de to berørte sessioner præget af en ny usikkerhed og tilbageholdenhed. Personer som tidligere havde taget aktiv del i refleksion og debat, fremstod tavse eller tøvende, og de udtalte bidrag havde en anden karakter.⁷⁴ Læsegrupperne kan i en sociologisk kontekst betragtes som *sociale institutioner*,⁷⁵ der besidder særegne logikker og mønstre. Disse logikker og etablerede måder at være sammen på forstyrres og ændres i mødet med en ny deltager. Erfaringerne giver altså indblik i, hvordan læsegrupperne etablerer et socialt rum, men også hvor fintfølede og sårbare de er over for brud på det kendte. Heraf ses, hvordan den fortrolighed, der er altafgørende for at (sårbare) mennesker er i stand til at dele ud af sig selv og deres tanker, kan kompromitteres af nye menneskers deltagelse. Optagelsen af nye deltagere i en igangværende læsegruppe er altså en proces, der indstifter nye sociale vilkår og fordrer en reformulering af hele gruppens form og fundament.

GUIDET FÆLLES LÆSNING SOM PRAKSIS

I arbejdet med projektet viser det sig, hvordan *guidet fælles læsning* som form og metode er en praksis, der er svær at formidle verbalt. Det er med andre ord ikke muligt at instruere projektets grupper i denne specielle samværsform med indgangen til forløbets første session. Deltagerne skal derimod tilegne sig bekendtskab og tryghed gennem et aktivt engagement og arbejde. At indgå som deltager i en læsegruppe med guidet fælles læsning er en praksis, som må tilegnes *gennem praksis*. I alle fire grupper er det iagttaget, hvordan deltagerne gennem ti sessioner gradvist bevæger sig frem imod en sådan personlig fortrolighed med metoden, og hvordan de både finder og *vises*⁷⁶ vej ind i det særegne ved denne måde at være sammen på. Læsegruppelæderne spiller en altafgørende rolle som de repræsentanter, der formidler indgang til, og forståelse for, denne samværsform.

Fælles for grupperne er, at de i projektets indledende fase er tilbageholdende, når der standses op i teksterne og på andre måder gives plads til refleksion og bidrag. Læsegruppelæderne må her tage det på sig at *invitere* til refleksion og i de første sessioner rette direkte spørgsmål til deltagerne, som fremmer en deling af oplevelse og refleksion. Spørgsmål som ”hvad synes du om historien, Ulla?” eller ”hvad tænker I, der sker her?” stilles til deltagerne og fungerer som en vejvisning ind i aktivitetens metode. Men læsegruppelæderne bruger også deres egen personlige erfaring i processen med at etablere læsningens form. Det iagttages, hvordan de *sætter sig selv i spil*⁷⁷ gennem delingen af begivenheder fra egne liv og refleksioner, der bringer deltagerne i forbindelse med læsegruppelæderens medmenneskelighed. Herved fremmanes og initieres en tradition for at fortælle, reflektere og relatere de oplevelser, som læsningen byder på, til deltagernes erfaringsverdener. Og denne form vises og videregives gennem læsegruppelæderens praksis. I takt med at gruppens deltagere opnår stadig mere tryghed med måden at debattere teksterne på, og parallelt også opnår ny indsigt i hinanden, vendes indadvendthed og tilbageholdenhed til en mere løssluppen og fri snak i de fleste grupper.⁷⁸ Dette stiller et modsatrettet krav til læsegruppelæderen om at begrænse og lede grupperne væk fra den småsnak, der, i flere grupper, fylder stadig mere inden læsningens opstart, og som resulterer i en løs og frit associerende samtale, når litteraturen reflekteres og bearbejdes i fællesskab.

LEDELSE AF LÆSEGRUPPER

Læsegruppelæderen har en altafgørende betydning og funktion for grupperne. Der er meget arbejde at gøre og dette i flere niveauer. Først og fremmest handler det om at facilitere rummet; om at stille situationen til rådighed for deltagerne og om at læse op af den udvalgte litteratur. Som beskrevet ovenfor er guidet fælles læsning en metode, der skal praktiseres frem, den skal *gøres*. Det betyder, at lederen i forløbets indledende fase skal være opmærksom på, hvordan gruppen etablerer sig. Hun⁷⁹ er central i de refleksioner, gruppen har over litteraturen, hvor hun ved hjælp af små hentydninger og interventioner må korrigere og hjælpe deltagerne til at balancere vægtningen af fx personlige erfaringer og tekstnære betragtninger. Og ved at spørge direkte til de associationer, der opstår hos deltagerne i forlængelse af det læste. I facilitering af rummet må hun sørge for, at gruppens deltagere befinder sig godt, at de føler sig hørt og set og får mulighed for at komme til orde. Lederen har funktion af en *social figur*, fordi det meste af samtalen passerer gennem hende. Hun er mediator og forbinder gruppens deltagere med hinanden, og hun muliggør møderne og kommunikationen i rummet. Lederens egen personlighed bliver derfor en

⁷³ Opførelser som ikke anerkendes eller værdsættes som gangbare i henhold til Læseforeningens ideologi og principperne for guidet fælles læsning.

⁷⁴ I en af grupperne blev det iagttaget, hvordan de erfarne deltagere undlod at ’kaste sig ud i’ længere og mere åbenlyst tænkende eller ufærdige refleksioner, og hvordan dagens bidrag var af mere simpel og konstaterende karakter.

⁷⁵ Peter L. Berger og Thomas Luckmann skriver at: ”Institutionaliseringen indtræffer, hver gang bestemte typer af vanemæssige handlinger står i et gensidigt forhold til bestemte typer af udøvere (2003 [1966]).”

⁷⁶ Som også termen *guidet fælles læsning* refererer til.

⁷⁷ Flere af projektets læsegruppelædere har gjort sig nøje overvejelser over, hvilke begivenheder og erfaringer de ønsker at fortælle om, og *hvor langt* fortællingerne skal have lov til at række ind i deres privatsfære.

⁷⁸ I nogle grupper følger denne progression andre mønstre som følge af deltagernes sygdomsrelaterede udfordringer.

⁷⁹ Projektets læsegruppelædere har alle været kvinder.

tydelig og værdsat kvalitet gennem forløbet.⁸⁰ Flere af projektets grupper bliver med forløbet mere socialt selvkørende, og læsegruppelederen kan her trække sig fra den vejledende og vejvisende bestræbelse og fokusere på andre ting. Sideløbende med oplæsningen af teksten fokuseres på deltagerne reaktioner. Der opereres altså med et ledelsesmæssigt *dobbeltfokus* i sessionerne. Det betyder, at lederen er i stand til at stoppe op og reflektere litteraturen, hvis dette behov viser sig i form af enten sproglige ytringer eller nonverbale kommentarer som et fx fnys, latter eller andet, som tilkendegiver, at der er en oplevelse, som kan eller skal diskuteres og vendes.

Afsnittet viser at der er flere ledelsesmæssige aspekter forbundet med arbejdet som læsegruppeleder. Det handler om den konkrete ledelse af sociale og praktiske processer, om at bevare et tydeligt tilstedevær i den læste litteratur, og om at forholde sig åbent og engageret til det, der sker i rummet under både læsning og refleksion. Når rapporten beskæftiger sig med de sociale og relationelle muligheder, der opstår gennem anvendelse af metoden guidet fælles læsning, står disse i et tæt forhold til den kompetente ledelse, som udføres af læsegruppelederne. Rapporten giver indblik i, hvordan der er meget mere i læsegrupperne, også fra et ledelsesmæssigt perspektiv, end højt læsning for en gruppe mennesker.

AT VÆRE SAMMEN OM ET FORMÅL

Det er beskrevet ovenfor, hvordan læsegruppen for nogle har resulteret i sociale relationer, som de er interesserede i at opretholde, og hvordan de oplever besværligheder hermed, når den kontekst der har udgjort rammen om deres møder og relation, ophører. I dette afsnit skal vi se på, hvordan læsegruppen er en mulighed for at være sammen om et formål, og hvordan dette formål letter samværet mellem mennesker, der ikke har øvrige fælles referencer eller på forhånd kender hinanden. Fænomenet adresseres i det nedenstående uddrag med deltagere fra gruppen med socialt isolerede og ensomme i København:

Interviewer: Tror I, at de samtaler I har her, ville være anderledes, hvis det bare var en kaffeklub?

Informant 2: Ja, fuldkommen anderledes. Ja, det kan du slet ikke sammenligne. Det ville være noget helt andet. Så tror jeg slet ikke, jeg gad komme.

Informant 1: Nej, det tror jeg heller ikke, jeg ville.

Informant 2: Altså, man kommer jo med et formål. Det er ikke, fordi jeg ikke vil se dig (henvendt til interviewets anden deltager) (alle griner), men.. der skal være et formål med det, man laver. Det synes jeg.

Informant 1: Ja, som der er her, ikk'.

Informant 2: Vi har jo vores venner til kaffe og alt det andet, veninderne til kaffedrikning og sladder og sådan.

De to deltagere giver her tydeligt udtryk for, at de har brug for *noget* at være sammen om i gruppen. Det fortælles, at formålet, det at der læses, er det primære. Kvinderne finder i gruppen en *kvalificeret social omgang med hinanden*, der er centreret omkring læsning, litteratur og samtale. I en telefonsamtale med en af gruppernes erfarne læsegruppeledere ytrer jeg min begejstring over hvor meget snak, der med tiltagende

fart viser sig i hendes gruppe, inden selve læsningen påbegyndes og i refleksionspauserne. For læsegruppelederen handler den øgede samtaleaktivitet om, at deltagerne har fundet tryghed i 'hele pakken'. At et grundlæggende kendskab til både metoden og hinanden gør, at deltagerne snakker sammen, fordi de er klar over, at de inden længe vil gå i gang med dagens tekst og her være engageret omkring et struktureret formål. Lederen ser her den indledende livlige samtale som et produkt af at være sammen på denne specifikke måde. De sociale forbindelser er etableret i en bestemt sammenhæng – det er i denne situation, at deltagerne kender hinanden som netop *deltagere i læsegruppen*. For lederen er dette ikke ensbetydende med, at relationerne behøver at være bæredygtige og meningsfulde uden for denne specifikke sammenhæng. Som uddraget også peger i retning af, er de sociale forbindelser opstået under den metaforiske paraply, som udgøres af læsegruppen, og derfor afhængige af den tradition, de måde at være sammen på og det overordnede formål som har ledt til disse møder – læsning af og refleksion over litteratur.

Men grupperne viser alligevel, hvordan det sociale samvær ændrer karakter over tid. I den fulgte gruppe med deprimerede ældre opstår gradvist mere småsnak.⁸¹ Latter og vittige indslag viser sig, og den næstsidste session afsluttes i en munter stemning, hvor gruppens deltagere forlader rummet kollektivt opløftet. Det er bemærkelsesværdigt, da en af gruppens deltagere, en kvinde der ellers forholder sig tavst og indelukket, responderer på læsegruppelederens forespørgsel på dagens tekst ved at beskrive den som "dejlig". Og da en af gruppens andre deltagere tilkendegiver, at dagens novelle og den efterfølgende fælles refleksion har fået hende til at tænke på sangen "Vi maler byen rød" med Birthe Kjær.

Denne proces og bevægelse mod en større samhørighed over tid iagttages i flere af projektets grupper.⁸² Fordi tre af de fire fulgte læsegrupper fortsættes efter projektperiodens udløb,⁸³ er det via kontakt til læsegruppeledere og en social vicevært muligt, at følge hvordan der også efter de ti sessioner sker en fortsat bevægelse i forholdene mellem deltagerne. Relationerne i nogle grupper får mere dyb karakter, fordi deltagerne kommer tættere på hinandens liv over en længere periode. Når gruppeledere rammes af kritisk sygdom og derfor ikke kan deltage i læsegruppen, eller når en deltager dør, er det læsegruppen, som et *kollektiv der er etableret over tid*, der lider tabet. Et tab som bearbejdes gennem samtaler om gruppen og i gruppen af de deltagere, som sammen deler det at have mistet et værdsat menneske⁸⁴ og en læsefælle. Det synliggøres, hvordan læsegruppen bliver en art mikrokosmos, der over tid er med til at grundlægge betydningsfulde sociale strukturer, eller hvordan den over tid kommer til at fungere som et *socialt brændpunkt*, hvor deltagernes livslinjer passerer igennem og krydser hinanden.⁸⁵

I forlængelse af dette ses desuden, hvordan deltagelsen i en læsegruppe på sigt kan række ud af gruppen og ind i privatlivets sfære. I en af de grupper, der fortsættes efter projektets afslutning, etablerer nogle deltagere et så nært forhold, at de tager ud og spiser sammen. Ægtefæller og andre inddrages herved i en social relation, som er grundlagt i gruppen. Dette forhold tydeliggør, hvordan læsningen også *peger fremad*, hvordan aktiviteten ikke bare er en tilbageskuende bestræbelse, der muliggør deling af forgangne personlige erfaringer og minder, men at den også formår at indstifte en fælles nutid og en *potentiel fremtid* for de involverede mennesker. Det sker i læsegruppen gennem den sociale bevægelse og delingen af aktuelle oplevelser som litteraturen igangsætter, men det sker også, når relationerne danner basis for nye oplevelser og fælles erfaringer i *realtid*⁸⁶ uden for gruppen. Samværet bliver over tid mindre afhængigt

⁸⁰ Men også enkelte sessioner, hvor stemningen er præget af indesluttede miner og tavshed.

⁸¹ Jf. fx en informants ytring om, at deltagerne i læsegruppen "næsten er i familie med hinanden" på side 16.

⁸² Noget som i sig selv vidner om tilbuddets vigtighed for deltagerne.

⁸³ Jf. Rasmussen 2012.

⁸⁴ Jf. Ingold 2007.

⁸⁵ Begrebet anvendes her for at modstille den konkret fysiske og fælles erfaring i tid og rum, fx middagen, med de sproglige og mere virtuelle repræsentationer af erfaringer og oplevelser, som deles igennem litteratur og refleksion.

⁸⁶ Relationerne synes at give deltagerne endnu flere dimensioner på læsningen og dermed en øget glæde ved at deltage.

af det formål, som indledningsvist samlede deltagerne og fungerede som fællesnævner. Erfaringen viser samtidig, at deltagerne nyopståede indbyrdes sociale relationer har positive konsekvenser⁸⁷ for deres fortsatte deltagelse i læsegruppen.

LITTERATUREN SOM SAMTALE OG DIALOGPARTNER

Læsegrupperne viser sig at give deltagerne mulighed for at udtrykke ting fra deres personlige liv, som ikke før har fundet vej til samtale eller refleksion i selskab med andre. Det kan være ting, det ikke har været oplagt at dele med andre, fordi en passende situation ikke har indfundet sig, eller det kan være erfaringer der først adresseres i mødet med en konkret tekst og beskrivelser, som formår at skabe ny erkendelse og forbindelse til forgangne episoder. En læsegruppeleder beskriver en af sine oplevelser med dette fænomen på følgende måde:

[Der spørges til den bedste oplevelse i læsegruppen]

”Det var den der historie, vi læste, ”Historien om Ide”. Der er en situation i den, hvor hovedpersonens veninde kommer tilbage og hjælper hende med nogle ting, selvom hun er død. Og der havde jeg en god oplevelse, hvor en af kvinderne i gruppen fortalte om en lignende oplevelse, som hun aldrig havde snakket med andre om før, fordi hun troede hun havde været ved at blive tosset. Hun havde oplevet det på samme måde, da hendes mand døde; at han havde siddet i sofaen om aftenen i lang tid efter sin død. Hun havde lært af sin far som barn, at hun altid skulle gå tilbage til noget, hun var bange for. Så hun havde sat sig på skødet, i gåseøjne skødet, på denne her mand, som hun mente var i stuen. Efter det forsvandt han. Her var det så, at jeg kunne kæde tilbage, eller bygge bro for hende, og sige, at så havde hun gjort, som hendes far havde sagt. Så der tror jeg, at hun havde en meget god erkendelse af, at det var sådan, det var sket for hende.”

Det tydeliggøres her, hvordan litteraturen fungerer som en samtalepartner, der bringer en kvinde tæt på en erfaring fra hendes liv på ny. Kvinden er fyldt 90 år, og det er en årrække siden hendes mand døde. Oplevelsen i læsegruppen giver hende mulighed for at dele oplevelsen. Hendes erfaring er her sat i en meningsfuld ramme, fordi teksten har *åbnet en situation*, som muliggør fortællingen af denne erfaring til andre. Gruppens øvrige deltagere er allerede delagtiggjort og involveret i en fortælling, der er parallel til kvindens erfaring, og herved ses, hvordan litteraturen skaber plads til en erfaringsdeling, som netop fordrer en bestemt stemning og social samhørighed.⁸⁸ Litteraturen i læsegruppen fungerer både som en *mental teknologi* for den enkelte og som en *social teknologi*. Den kvinde som beskrives i det ovenstående uddrag, *tiltales* af oplevelsen i læsegruppen. Litteraturen udgør en *protese*, der gør hende i stand til at møde sin fortid, eller sig selv i sin fortid – den sender hende tilbage.⁸⁹ Men novellen efterlader også mulighed for en spejling af oplevelserne i hjemmet efter mandens død. Den byder sig til som en samtalepartner, der lader kvinden erkende, at hun *ikke er alene* med denne oplevelse, som følger tab og sorg. Gennem novellen skabes altså en identifikation mellem hovedperson og den kvindelige deltager.⁹⁰ Hun genser

og genoplever i novellen et forhold, som også har været del af hendes eget liv. Som læsegruppelederen fortæller det, har kvinden ikke tidligere fortalt om episoderne til andre af frygt for et forestående psykisk sammenbrud. Men den identifikation hun oplever med novellens hovedperson og en deraf følgende erkendelse af, at *andre også har oplevet noget lignende*, giver hende mod på at dele erfaringen i denne situation mange år efter hændelsen. På samme tid er gruppens andre deltagere sat i stand til at modtage og anerkende hendes fortælling, fordi litteraturen har skabt en passende situation for modtagelse af fortællingen. Læsningen kan i denne forstand også betragtes som en social teknologi, fordi den formår at stille et rum til rådighed, hvor gruppens deltagere deler en situation med et fælles referencepunkt i den oplæste litteratur. Med læsegruppen skabes adgang til de enkelte deltageres liv og oplevelser, men den tilbyder også deltagerne et eksistentielt spejl – en ny ramme at forstå deres eget liv i, og i forlængelse af dette en social situation, hvor de er ramt af samme oplevelse og derfor deler en betydningsfuld social reference i deres møde med hinanden og hinandens beretninger.

AT SE MENNESKER ÅBNE SIG OG FINDE SIG TIL RETTE

”Hvis man ikke kender hinanden fra langt tilbage, så kan det godt være svært at vide, hvad man skal tale om. Det er nok den erfaring, som er den vigtigste, jeg har trukket med, at det bare er et rigtig godt fælles rum at have.”

[Læsegruppeleder om læsegrupper]

Som deltagende forsker afviger jeg fra gruppernes øvrige deltagere på næsten alle måder: alder, uddannelse og socialt må jeg være at betragte som lidt af en dissident. Inden forskningens deltagende fase reflekterer jeg derfor meget over, hvordan jeg kan skabe en god indgang i grupperne. Spørgsmålet som jævnlige manifesterer sig, kan formuleres på følgende måde: *Hvordan skal jeg etablere forhold til mennesker, som er så meget ældre end mig selv, og som desuden er socialt sårbare på forskellige måder?* Som det ses, er der en række sociale kategorier, forventede forskelle og fordomme i spil her. Tanken om, at møde personer der lider af demens, kan virke fremmed, når man ikke har tidligere erfaring med dette. Det samme gør sig gældende for personer, som har diagnosticeret depression, er ældre flygtninge og indvandrere eller er såkaldt socialt isolerede og ensomme. En bekymring over, om der kan findes brugbare *fællesnævner* mellem mig selv og læsegruppernes deltagere. Dette blev imidlertid gjort til skamme, da forskningen indledtes. Her viser det sig, hvordan læsningen skaber et forum, der gør de mange forventede forskelle uvæsentlige og derudover resulterer i forhold til deltagerne, som udvikles hurtigt til trods for få og tidsmæssigt spredte møder. Det kan beskrives som en oplevelse af, at deltagerne *gradvist åbner sig*, for hver gang vi mødes. Det sker i forskellige grader, men betyder, at der gennem forløbet etableres gode og gensidige sociale relationer til mennesker, som jeg uden deltagelse aldrig ville komme i nærheden af. Fordi vi som mennesker i et socialt opdelt samfund lever vores liv i forhold til en række kategoriale og sociale grænsemærker, muliggøres mødet mellem mennesker på tværs af disse strata sjældent i vores hverdagsliv. Møderne mellem projektets deltagere og en yngre forsker har været betinget af tilstedeværelsen af noget specifikt at mødes om.⁹¹ Læsegrupperne har udgjort dette vigtige *omdrejningspunkt* – den *anledning*, der i eksistentiel og social forstand har tilladt os at *finde frem* til hinanden.

⁸⁷ Jf. at være indstillet på samme frekvens side 35.

⁸⁸ Jf. fx Merleau-Ponty 1994, Virilio 1998.

⁸⁹ Jf. fx Oatley 1999: 105.

⁹⁰ Jf. fx Kuiken, Miall & Sikora 2004.

⁹¹ Jf. side 42-44.

Via den personlige forskererfaring skabes også viden om, hvordan læsegrupperne er i stand til at bistå deltagerne i deres møde med hinanden. Det viser sig, hvordan mennesker gennem aktiviteten tilbydes en mulig indgang i en ny social sammenhæng og her kan finde plads til at åbne sig og skabe relationer til andre mennesker. Deltagere som i starten af forløbet havde en meget indelukket måde at være til stede på, er gennem processen 'vokset' ud af denne indelukkethed og har vist mere talende og udadvendte sider af sig selv. Det handler om den sikkerhed, fornemmelse for andre deltagere og tryghed, der oparbejdes og skabes gennem forløbets sessioner. Læsningen medfører, at deltagere gennem processen finder ressourcer frem, som de har mistet, som har været 'sat på pause' over en periode eller som de ikke på forhånd vidste eksisterede. Dette kommer til udtryk i form af fx genvunden sikkerhed med at tale og udtrykke sig i en forsamling, eller som en ny tryghed i socialt samvær og kontakt med andre. Undersøgelsen giver indblik i, hvordan disse forhold også influerer på det liv, deltagerne lever uden for læsegruppen, og dermed tydeliggøres det, hvordan læsningen formår at bringe mennesker i retning af en både ny og genfundne omgang med verden.

LITTERATUR

- Bachelard, G. (1994 [1958]). *The poetics of space*. Boston: Beacon Press.
- Bech-Jørgensen, B. (2003). *Ruter og rytmer*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bech-Jørgensen, B. (2005). Alfred Schutz og hverdagslivet. I: A. Schutz, *Hverdagslivets sociologi* (s. 7-20). København: Hans Reitzels Forlag.
- Berger, T. & Luckmann, P. (2003 [1966]). *Den sociale konstruktion af virkeligheden*. København: Akademisk Forlag.
- Billington, J., Dowrick, C., Hamer, A., Williams, C. (2010). *An investigation into the therapeutic benefits of reading in relation to depression and well-being*. Liverpool health inequalities research institute. Liverpool: University of Liverpool/The Reader Organisation.
- Christensen, R. N. (2011). *At prikke med kærlighed – omsorgsbesøg i en isoleret alderdom*. København: Ensomme Gamles Værn.
- Davies, C. A. (2008). *Reflexive ethnography: A guide to researching selves and others*. New York: Routledge.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (2005 [1980]). *Tusind plateauer*. København: Det kongelige danske kunstakademis billedkunstskoler.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. New York: Penguin Books.
- Hastrup, K. (2003). Opmærksomhedens retning. I: K. Hastrup, *Ind i verden* (s. 399-419). København: Hans Reitzels Forlag.
- Hastrup, K. Rubow, C. & Tjørnhøj-Thomsen, T. (2011). *Kulturanalyse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Ingold, T. (2011). *Being alive: Essays on movement, knowledge and description*. New York: Routledge.
- Ingold, T. (2007) *Lines: A brief history*. New York: Routledge.
- Ingold, T. (2000) *The perception of the environment*. New York: Routledge.
- Jenkins, R. (2009). *Social identitet*. Århus: Academica.
- Kuiken, D., Miall, D. S. & Sikora, S. (2004). Forms of self-implication in literary reading. I: *Poetics Today*, Volume 25, Number 2 (s.171-203).
- Kvale, S. (1997). *Interview*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Larsen, K. (2005). *Arlitektur, krop og læring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lave, J. & Wenger, E. (2003). *Situeret læring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Madsen, B. (1999). *Socialpædagogik og samfundsforvandling*. København: Gyldendalske Boghandel.
- McDonald, K. et al. (2011). *Get Into Reading Groups for People with Dementia. Evaluation Report*. Liverpool: The Reader Organisation.
- Merleau-Ponty, M. (1994 [1945]). *Kroppens fænomenologi*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.
- Oatley, K. (1999). Why fiction may be twice as true as fact: Fiction as cognitive and emotional simulation. I: *Review of general psychology*, Vol. 3, No 2, s. 101-117.
- Rasmussen, J. D. (2012). *Steder at være for socialt udsatte ældre*. København: Ensomme Gamles Værn.
- Shakespeare, W. (1937 [1603]). *Hamlet*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Staunæs, D. & Søndergaard, D. M. (2005). Interview i en tangotid. I: M. Järvinen & N. Mik-Meyer (red.), *kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv* (s. 49-72). København: Hans Reitzels Forlag.
- Swane, C. E. (1998) Meningsfuld kommunikation. *Alzheimerforeningens Magasin* 1: 6-7.
- University of Liverpool. (2012). *A literature-based intervention for older people living with dementia*. Liverpool: Centre For Research Into Reading, Information and Linguistic Systems. Forskningsrapport.
- Virilio, P. (1998). *Cyberworld*. Frederiksberg: INTROITE! Publishers.

Litteratursæt ANVENDT I PROJEKTETS læsegrupper

Sæt 1.

Novelle: Martin A. Hansen: "Strudsen".

Digt: Cecil Bødker: "Gråvejrsbarnet".

Sæt 2.

Novelle: Cecil Bødker: "Døvens Dør".

Digt: Inger Christensen: "VII".

Sæt 3.

Novelle: H. C. Andersen: "Den lille Pige med Svovlstikkerne".

Digt: Halfdan Rasmussen: "Ingen er helt alene".

Sæt 4.

Novelle: Bjarne Reuter: "Hasemanns Navneskilt".

Digt: Sophus Claussen: "Efteraaret".

Sæt 5.

Novelle: Svend Holm: "Kanten af himlen".

Digt: Tom Kristensen: "Græs".

Sæt 6.

Novelle: Hanne Marie Svendsen: "Historien om Ide".

Digt: Jens August Schade: "Tidlig morgen".

Sæt 7.

Novelle: Johannes V. Jensen: "Mortens Juleaften".

Digt: Tomas Tranströmer: "Langsom musik".

Sæt 8.

Novelle: Anders Bodelsen: "Skånetur".

Digt: B. S. Ingeman: "Bejkendelser".

Sæt 9.

Novelle: Mette Thomsen: "En ræv en sommer".

Digt: Sigfred Pedersen: "Morgengaven".

Sæt 10.

Novelle: Katrine Marie Guldager: "Sæde 97".

Digt: Søren Ulrik Thomsen: "For 16 år siden".

Ekstra novelle til brug ved behov: Finn Søeborg: "Alfred".

Ekstraordinært er den ovenstående litteratur afløst af en specialpædagogisk bearbejdet version af Hans Kirks roman "Fiskerne" i gruppen med ældre flygtninge og indvandrere. I gruppen med fremskredent demensramte er der udelukkende læst digte som både er hentet fra det fælles litteratursæt og udvalgt af den tilknyttede læsegruppeleder.